

ZAZA ULUSAL SORUNU

Dr. Zilfi Selcan

Bu çalışma daha evvel *Zaza Milli Meselesi hakkında* adıyla üç kere yayımlandı:

Desmala Sure (Almanya), No. 9, Aralık 1993, s. 25-33 ve No. 10, Ocak 1994, s. 17-25;
Yeni basım: Zaza Kültürü Yayınları, Ankara 1994; Kendi basım, Berlin 1994.

Hem tükenmesi, hem de ihtiyaçtan dolayı dostların isteği üzerine, kısmen genişletilip Nisan 2004 de *Zaza Ulusal Sorunu* adıyla tekrar yayına hazırlandı.

1. Zaza ulusal bilincinin doğuşu

1.1 Zaza ulusal bilincinin gelişme süreci

Ülkemizde, daha doğrusu anavatanımızda varolan çok yönlü ve katmerli bir baskı rejimini yöneten güçler ile bu baskıya karşı koyan muhalefet güçleri, birbirine karşı iki kutup oluşturuyor. Ancak, zulme ve baskıya karşı olup ta, şimdiye kadar ortaya atılan politik tavırların hepsi, yakın tarihte görüldüğü gibi, yanlış olduğunu hayat pratiği ortaya koydu. Asıl politik sorunumuzu, yani Ulusal Sorununu ele alacağına, toplumumuzun sorunlarıyla alakası olmayan konular, mesela Çin, Sovyet ve Arnavutluk komünist partilerinin rekabet ve propogandasını, bıkip usanmadan getirip baş sorunmuş gibi göstermesi, halkımızdan kopuk olduğu gibi, çıkarlarına da karşıydı. Çünkü milli baskıya ve sömürüye karşı önceleri birlik halinde olan (mesela 60'ların sonundaki Pir Sultan tiyatrosunun yasaklanma olayı döneminde) bu geniş direnç ve dinamik potansiyel, halkımızın ulusal çıkarlarına ters düşen yabancı siyasi ideolojiler vasıtasıyla tamamen yanlış bir yöne sevk edilerek bölünmeye, dağımıklığa ve asıl düşmanı görmekten alıkonarak içdüşmanlığa itildi. Yabancı güçlerin hizmetine girmiş olan bu siyasi gurupçuklar sonuçta kendi halkına ters düştikleri gibi, 1981 de büyük yenilgiye uğradıktan sonra, geriye toplumsal bir enkaz bırakarak dağıldılar.

Politikalarının bir boyutu tamamen yanlış bir hedefe itilerek iflasla son bulurken, hiç unutulmaması gereken diğer önemli bir boyutu da o dönemin genç nesillerinin, kendi ulusal ve kültürel kimliğinden koparılıp bunun yerine sunî bir *yedek kimlik* empoze edilmesidir. Nazmiye'de Dersimli dostum Ali Tali ile bir ilkokul öğrencisi arasında geçen şu konuşma buna canlı bir örnektir:

- *Tu Tırka, Kırmancı?* 'Sen Türk müsün, Kırmancı mısın?'

Öğrenci:

- *Ez ne Tırko, ne Kırmancı!* 'Ben ne Türküm, ne de Kırmancı'm.'

- *Ma çıka?* 'Ya nesen?'

Öğrenci:

- *Ez qoministo!* 'Ben komünistim!'

Binbir çeşit türden 'halkın' bilmem 'necisi' dervişliğini yapan öğretmenlerinden aldığı *kimlik gıdasına* bakın! Kulakları çınlasın bu 'devrimci' asimilasyoncu Dersimli öğretmenlerin.

Kendi *Zaza* dilinde konuşmayı ve bu dilde bir türkü söylemeyi bile, eski dönemlerde olduğu gibi, halen de *milliyetçilik* sanan bazı 'devrimci' dervişlere rastlıyoruz. Bunları da devrimcilik kurbanlarından saymak gerekir.

Kendi halkının *dilini, kültürünü, pozitif değerler sistemini* içeren hümanist ve diğer değer yargılarını yıkıp bunun yerine, benimsemiş oldukları yabancı siyasi ideolojilerin sunî ve yapmacı kuralları yerleştirildi. Kısacası yıkıcı devlet asimilasyonculuğunun üstüne bir de bu 'solcu' ve 'devrimci' asimilasyonculuğun binmesiyle, büyük tahribatlar yaratılarak toplumumuzdaki *ulusal ve kültürel kimlik krizi* daha da büyütüldü.

Son zamanlarda yaşanan acı durumlar, toplumumuzu anavatanından doğrudan veya dolaylı olarak yurt içine ve dışına sürgün edilerek dağılıp parçalanmasına sebep oldu.

1960-1981 döneminin politik muhalefetine Türklere ve Kürtlere, önceki nesillerinden kendilerine kalma bir siyasi mirası var iken, *Zaza* kökenli aydınlar maalesef bundan mahrum bulunuyordu. Onun için *Zaza* kökenli aydın ve ilerici kesim, ne Türk örgütlerinde, ne de Kürt örgütlerinde, kendini hiç bir

zaman rahat hisetmedi. Kısacası, kabul edilmeyen, fakat aynı zamanda açıkça politik olarak ifade edilemeyen bir kimlik sorunu bulunmaktaydı. Dili, dini, kültürü ve kökeni bakımından diğer etnik guruplardan farklı, fakat henüz formüle edilerek açıklanmamış bir kimliğe sahip olan Zaza kökenliler, ne Türkler, ne de Kürtler tarafından kabul edilemiyordu ve halen de öyledir. Onun içindir ki Zaza kökenliler, kendilerini politik saflarda kabul ettirebilmek için, ya Türklerin yanında *Türkten çok Türk* görünmüş (Ziya Gökalp, Mehmet Şerif Fırat vd.), ya da Kürtler arasında *Kürtten çok Kürt* kesilmiştir (Nuri Dersimi, Sait Kırmızıtoprak, Sait Elçi vd.)

Son 20 yıllık politik tecrübeden çıkan sonuç şu ki, siyasi sahada ortaya çıkan *türkleşmiş Zaza* ve *kürtleşmiş Zaza* gurupları dışında, kendi ulusal kimliğinin bilincine varan üçüncü bir tip olarak, yeni ve yurtsever bir *bağımsız Zaza* aydın tabakası filizlenmeye başladı. Özellikle 1980'den sonra, şimdiye kadar özünde Zaza bağımsızlığını savunarak yayınlanan siyasi ve kültürel mecmua sayısı onbire ulaştı ve bazıları halen yayına devam ediyor. Bunlar tarih sırasıyla şu yayınlardır (ayrıntılı bilgi için bk. Selcan, 1998a, s. 108 f.; 1998b):

1. <i>Ayre</i>	2. İsveç, 14 s.
3. <i>Piya</i>	4. İsveç, 15 s.
5. <i>Raa Zazaistani</i>	6. 2 s.
7. <i>Waxt</i>	8. Darmstadt, 4 s.
9. <i>Raştiye</i>	10. Fransa, 8 s.
11. <i>Desmala Sure</i>	12. Londra, 16 s.
13. <i>Ware</i>	14. Frankfurt, 13 s.
15. <i>Tija Sodiri</i>	16. Frankfurt, 6 s.
17. <i>Vengê Zazaistani</i>	18. Fransa, 3 s.
19. <i>ZazaPress</i>	20. Stockholm, 15 s. (Şubat 2004)

Öteden beri var olan Zaza Ulusal Sorunu'nu, tabuları daha da yıkarak, politik tartışmaya koymak kaçınılmaz ve zorunludur. Katmerli baskılar altında ezilen ve birkaç soykırımına rağmen zulme boyun eğmeyen, kulluğu, köleliği rededen mazlum Zaza halkının ulusal ve demokratik hakkını talep etmesi ve bu yönde faaliyet göstermesi hayati bir öneme sahiptir.

Zaza yurtseverliğinin destek ve ilgi görmesinin en önemli nedeni, Zaza halkının yok edilmeye çalışılan ulusal ve kültürel kimliğinin korunmasına sahip çıkmasıdır. Geçmişte anavatanımızda Zaza halkının ulusal ve kültürel kimliğini inkâr ve red eden, halka yabancı olan sapma ve maceracı siyasi akımlardan farklı olarak, tarihimizde derin köklü olan ulusalcı, özgürlükçü ve anti-sömürgeci siyasi misyona sahip çıkmak tüm yurtseverlere düşen zorunlu bir görevdir.

Zaza Ulusal Sorununu savunduğunu iddia eden çevreler şayet bunu, tarihî ve siyasî bir misyon olarak baş meselesi şeklinde üstlenirse ve benimsediği komünizm veya sosyalizm ideolojisine sadece bir malzeme veya deneme tahtası olarak kulanmazsa, *mutlaka* daimî bir güç halini alıp, gelişecektir, çünkü tarihi ve toplumsal bir zorunluluk vardır.

Bu çevrelerin biraz olumlu yanının olmasıyla beraber endişeli tarafı da vardır. Zaza halkının ulusal ve demokratik haklarına kavuşması için takip edilecek politika soyut değil, gayet net, somut toplumsal şartlara dayanmalı ve sürekli olmalıdır. Zaza Ulusal Sorunu'nun yanında komünizmi de şimdiden bir hedef olarak koyanlar, geçmiş dönemlerde bu ideoloji adı altında yapılan büyük tahribatlarda olduğu gibi, bu iki hedefli görüş halk arasında beklenen sempati yerine, güvensizlik ve şaşkınlıkla karşılandılar. Elbette çok az bir kesim bu her iki amacı da benimseyebilir. Fakat bunun küçük bir azınlıkla sınırlı kalacağı ve yaygınlık kazanamayacağı kesindir. Bir zamanlar bu görüşü savunan çevre bütün dostların itirazına rağmen birkaç yıl uğraştılar, fakat bununla bir yere varılamayacağını anlayınca kendileri vazgeçtiler.

1.2 Bölgecilik, mezhepçilik ve aşiretçilik ulusal inkârcılığa götürür

Bazı çevrelerde belirtilen görüşe göre, *Kırmanc* ile alevi Zazalar, *Zaza* ile de sünni Zazaları kastedilerek, sanki iki ayrı ulusmuş gibi tartışmalar yürütüldü. Şimdi de aynı kasıtlı ayırım *Dersim-Zaza* çift kelime oyunuyla sürdürülerek aslında bir bölgecilik ve kapalı mezhepçilik yapılmaktadır ki, bunun sonu da ulusal inkârcılıktır.

Dini aşiret mensuplarında ise eskiden olduğu gibi şimdi de tekrar kabaran bir 'üstün dedeler ya da pirlere aşireti' ve 'köle talibler' zihniyeti gelişmektedir. Bilindiği gibi Dersim, Sivas, Erzincan ve Varto ile Hınıs bölgelerinde, yani kuzey Zaza yöresindeki başlıca dini aşiretler şunlardır: *Kureyşan*, *Bamasuran* (*Seydan*), *Ağuçan*, *Derviş Cemalan* vd.

Dini aşiret mensupları, bazı istisnalar hariç, büyük çoğunlukla dini yolunu terketmiş, Türkçülüğe teslim olmuş ve ırkçı-faşist Kemalizme hayranlık duymaktadır. Diğer bir kesim ise açıkça kemalist görünmese bile, Türkçü ve dolayısıyla kemalist olan Bektaşiliğe sarılmaktadır. Özellikle Dersimli dini aşiret mensupları öteden beri bir Seyyit'lik propagandası yürüterek, diğer aşiretler gibi *Kırmanc* olmayıp, Arap Muhammet ile Ali'nin soyundan, yani *Ehl-i Beyt*'ten geldiklerini veya *ewladê resuli* 'evlad-ı resul' olduğunu iddia ederek kendilerini Arap göstermeye çalışmaktadır. Pirlilik iddiasında bulunan aşiretçi çevreler sürekli olarak bu propagandayı yürüttüğünden halkımızı bir *çıralık* (*Zazaca çıralıĝ*) denilen bir nevi vergi uğruna ne yazık ki asırlardan beri ulusal kimliğinden mahrum bırakmışlardır. Hıristiyanlıkta, sünni islamda ve diğer dinlerde toplanan bağışlar fakirlere yardım olarak verildiği halde, Dersim pirleri veya dini aşiretleri ise tam tersine, fakirlerden aldıkları *çıralıĝ* kendi cebine koymuş ve hiçbir sosyal ve dini hizmete yatırmamıştır. Dini liderler ibadette *Zazaca* kullanacağına, çoğunlukla Bektaşiliği taklit edip Türkçe kullanmıştır; dini eğitime hiç önem verilmemiş ve *Zazaca* bir dini eser gelecek nesillere bırakılmamıştır. Sonuç olarak görülüyor ki, Alevi dini liderler tarihi dini ve yurtsever görevini maalesef yerine getirmemiştir.

Ermeni kilisesini, Martin-Luther'i Dersimli dini liderlerle mukayese edersek arada ne kadar büyük bir fark olduğu görülür. Ermeni dini liderler ve Martin Luther kendi halkına büyük yurtsever hizmetler yapmıştır: Ermeni rahipler Ermenice için bir alfabe hazırlamış ve incili Ermeniceye tercüme ederek dilini yaşatmış ve kaybolmaktan kurtarmıştır; çocuklarına kendi dilinde eğitim vermiş, dini eğitim ve ibadette dilini kullanmışlar.

Martin-Luther ise bilindiği gibi incili Latince'den Almancaya tercüme ederek, Alman dilinin dini eğitim ve ibadet dili olarak kullanılmasını sağlamış, latinleşmesini engellemiş ve yaymıştır.

Buna karşın Dersimli dini liderlerde böylesi bir sosyal hizmet ve yurtseverlik, küçük bireysel istisnalar hariç, kurumsal bir sosyal ve dini hizmet, ne eskiden ne de şimdi maalesef yoktur. Onun için Dersim'deki *dini sistem*, geçmişe bakıp bir değerlendirme yaparsak, halkımızı ileriye götürmeyip karanlıkta bırakmış, önderlik etmeyip sahipsiz kılmış ve görüldüğü gibi sonunda düşmana teslim etmiştir.

Özellikle 37-38 jenosidinden buyana Dersimli dini aşiret mensupları, Türk jenosidinin kurbanları olmasına rağmen, çoğunlukla Türkçülükle bütünleşmiş, kendi ulusal kimliğine karşı çıkmakta ve ulusal inkârcılığı savunmaktadırlar. Bununla beraber cemlerde eskiden beri ibadet dili olarak kullanılan *Zazacayı* bırakıp bunun yerine, dua ve türkülerde olduğu gibi, Türkçe söylüyorlar. Birçok *pir* ile *rayver*, son zamanlarda *Zaza* yurtseverliğinin gelişimi üzerine kendilerinden *Zaza* dilinde dua vermesi talep edilince, bunlar '*Zazaca dua yoktur, Türkçe vardır*' diye iddia ediyorlar.

1.3 Federal çözüm

Zazaca konuşan 3-5 milyonluk toplumun yaklaşık olarak yarısı alevi ve yarısı da sünni inanca sahiptir. Bilindiği gibi Anadolu genelinde bir alevi-sünni eşitsizliği bulunmaktadır.

Yani sünnilerin dini inancı egemen kılınırken, alevilerin dini kimliği ve kültürü baskı altında tutuluyor, hor görülüyor ve misyonerce hem Türkleştirme hem de sünnilleştirilmeye çalışılıyor.

Bu genel çelişki Türk ve Kürt toplumuna yansıdığı gibi *Zaza* toplumuna da yansımaktadır. Bu eşitsizlik ve haksızlık eski Osmanlı-Türk yönetimlerinden günümüze kadar sürdürülüyor. Devlet yöneticileri ile dini siyasi amaçlarına alet eden fanatik çevreler, sünnileri alevilere karşı kışkırtmayı, onların inançlarına düşmanca bakmaya sürekli olarak teşvik etmesi, Türkleri ve Kürtleri nasıl iki kısma ayırmışsa, Zazaları da öylesine ayırmıştır. Fakat buna rağmen bugün ne Türkler iki ayrı halk olduğunu iddia ediyor, ne de

Kürtler. Dini sorun ve bunun çözümü, çok halklı Anadolu toplumunda, halklar üstü genel bir toplumsal sorun çerçevesinde de ele alınmalıdır.

Onun için bu din farkı, ayrı diller konuşan farklı halklarla karıştırılmamalıdır. Bu görüş stratejik anlamda başarısızlığa uğrayabileceği gibi, düşman güçler tarafından da tüm Zazaların lehine kolayca kullanılabilirliği için, buna fırsat vermemek gerekir.

Onun için, aralarında bir dil birliğinin varolduğu alevi ve sünni Zazaları iki ayrı millet, halk veya ulus olarak göstermek pek inandırıcı bir görüş değildir. Öte yandan hoşgörüyü benimsemiş Zaza aydınları ve yurtseverleri arasında olmasa bile, halk arasında bir alevi-sünni çelişkisi ve güvensizliğinin olduğu ise inkâr edilmez bir gerçektir. Fakat buna rağmen, hakim güçler tarafından asırlar boyunca derinleştirilen bu çelişki, Zazaların bir halk veya ulus olmasına kesin bir engel de değildir.

Şayet Zaza aydınları ve siyasi güçleri alevi-sünni eşitsizliğini beraberce kaldırıp, hoşgörüye ve karşılıklı saygıya dayalı bir ortam yaratabilirse, bu birlik pekiştirilebilir.

Zaza halkının hem alevi, hem de sünni kesimi olsun, baş sorunu ulusal sorun olduğu gibi, ulusal çıkarları da ortaktır. Diğer bir ifadeyle, ya hepsi beraber baskılar ve asimilasyonlar sonucu yok olacaklar, ya da dayanışma içinde yürütülecekleri akıllı bir politika ile ortak hedefleri doğrultusunda haklarını mücadeleyle elde edecekler. Bu açıdan bakılırsa, Zaza halkının alevi ve sünni kesimi siyasi olarak ister ayrı, isterse beraber örgütlense bile, tek bir ortak ulusal hedefi ve buna varmak için gerekli olan ulusal dayanışmayı, temel ve dokunulmaz bir prensip olarak benimsemelidir.

Zaza halkının şimdiki sorunu öncelikle bir ulusal sorundur. Ulusal ve demokratik haklarını elde ettikten sonra ise halka dayalı bağımsız ve demokratik bir toplum inşa etmek gündeme gelecektir. Zaza halkı bu döneme kadar şayet başarılı bir mücadele verirse, bağımsızlık şekline de, zamanı gelince kendi iradesiyle karar verecektir. Böylesi bir durumda ileride şimdiden nasıl olacağını bilemeyeceğimiz politik ortam tayin edecektir. Ancak şu söylenebilir: Mevcut siyasi şartlara göre Türk, Kürt ve diğer halklarla beraber, gerçek eşitlik temeli üzerinde kurulabilecek bir Demokratik Devletler Federasyonu gerek bölgesel, gerekse enternasyonal güçler dengesi bakımından yakın veya orta dönemde gerçekleşmesi mümkün olabilecek realist bir hedeftir.

Zazaların kuracakları bu federe devletinde, her türlü sömürgecilerin dilleri yerine, ulusal dil Zazaca olacaktır. Hoşgörü, gerçek laiklik, demokrasi ve eşitlik temeline dayanan bir toplum düzeni yaratılmalıdır. Diğer ulusal devlet modellerine karşı, Zazaların arasında dini eşitlik ve hoşgörü temel ve tabii bir anlayış halini almalıdır.

Halkımızın alevi ve sünni kesimleri şayet isterlerse, iki eyalet sistemine dayalı bir federal demokratik devlet biçimini, örnek model olarak seçebilirler. Zaza (Kırmanc, Dımlı) halkının din, lehçe ve tarih bakımından farklı olan toplumsal yapısını gözönünde bulundurarak uygun görülecek en iyi devlet şekli, bu farklılara tatmin edici bir çözüm getiren ve halkımızın her iki kesimini de bu temel üzerinde razı edebilecek, iki otonom bölgeden oluşan bir federal devlet modelidir. Alevi Zazalar (Kırmanc) kendi eyalet hükümetini kurarken, sünni Zazalar (Dımlı) da kendi eyalet yönetimini tayin etmiş olur. Birlik ve bütünlüğü sağlamak, halkımızın ulusal çıkarlarını dışa karşı ortak bir politikayla takibetmek amacıyla, her iki eyalet ortak bir merkezi hükümet kurabilir. Devletler arası ilişkiler ortak merkezi hükümet vasıtasıyla yürütülebilir.

2. Zazaların bölgesel halk adları

Almanlar nasıl kendilerine bölgesel adlarla *Preuße, Sachse, Bayer, Westfale, Deutscher* vs. diyorsa ve Türklerin halk arasında kendilerine *Türkmen, Türk, Yörük, Avsar* dediği gibi, Zazalar da aynı şekilde kendi adlandırması için birkaç yöresel halk adını kullanırlar: *Zaza, Kırmanc, Dımlı*.

Hem bölgeler üstü, hem de enternasyonal düzeyde en çok yaygın olan etnik ad *Zaza*'dır.

Dil adı, halk adına *-ki* takısını eklemekle oluşur; mesela: *Zaza > Zaza-ki* 'Zaza-ca, Zaza dili', vs.

Zaza etnik adı Bingöl, Hani, Dicle (Piran), Elazığ (Xarpêt) ve Sarızda yaygındır; Türkçede Zazaca konuşan kesimin tümü için kullanılır.

Kırmanc, Zaza ve *Dımlı* isimlerinin hepsi, yurdumuzun farklı yerlerinde Zaza dilini konuşan toplum için kullanılan birer bölgesel halk adıdır.

Kürt ismi ise Kürt dilini veya yerli biçimiyle *Kurmanç / Kırmanc* veya *Kırdas* dilini konuşan toplum için ifade edilen bir halk adıdır.

2.1 Zaza adı

Ptolemaeus (takriben ms. 127-161) *Geographia* adlı eserinde ve bunda çizdiği Asya haritasında, Hazar Denizi'nin güneyinde (enlem/boylam: 83°/40°) Latince *Zazaca* (Yunanca *Zaçaka*) [zazaka] diye bir yer kaydediyor (Book VI, III, s. 135 Stev.).

Bir başka benzer ad ise *Zazata*'dır. Başka kaynaklarda *Zaza* terimine rastlanılınca, tarihi bakımdan bugünkü Zazalar'la bir ilgisinin olup olmadığı sorusu akla gelir. Bu tür soruların cevabı ise ancak *zaman ve mekân* dahilinde yapılacak tarihi bir değerlendirme ile verilebilir.

Burada dikkat edilmesi gereken husus şudur: hayal gücüne göre yapılan uydurmalarla tarihi belgelere dayalı ciddi yaklaşımları ayırt etmek gerekir.

Bazılarına göre, '*Zaza dilinde çok z'nin bulunmasından dolayı (kim saymıştır ki?), bu dili konuşan halka böyle deniliyor*' izahı, basit bir yakıştırmadır. Halbuki *Zaza* bir aşiret adıdır ve aynı dili konuşan diğer aşiretler topluluğu veya halk için *etnik bir isim* olarak Türkler'le Kürtler tarafından kullanılıp, günümüzde Zazaların belli bir kesimince benimsenmiştir.

Zaza aşireti, bugüne veya yakın döneme kadar Sivasta yerleşik olup ta, Dersimin *Şix Hesenan* aşiret gurubunun (10 aşiret) bir kolu olan *Koçkiri* aşiretler gurubundan (12 aşiret) bir tanesidir (bk. N. Dersimi, Dersim Tarihi, s. 61 ve dipnot 2). *Şix Hesenan* aşiretleri tamamıyla *Zaza* dilini konuştuğuna göre (N. Dersimi, s. 46), bugün kısmen Kürtçe konuşan *Koçkiri* aşiretleri, demekki Dersimden ayrıldıktan sonra zamanla kürtleşmişlerdir. Evliya Çelebi 1650 civarında Doğu Anadolu'da gördüklerini *Seyhatnâme* adlı eserinde anlatırken, sürülerini Bingöl yaylasında otlatan *Zaza Aşireti*'nden, ve *Zaza* lisanından defalarca bahsetmektedir (c. IV, s. 74, 145; yeni basım: c. 6, 164 f., 231): *Zāzā* زازا, *Ṣāzā* ظازا

Diğer yandan 13. yüzyıldan kalma ve Dersimin *Turısmege* köyündeki bir ailede bulunan deri döküman *Şeceredeki* bir kayıttta, talip (mürit) olarak bahsedilen diğer birçok aşiretlerden bir tanesi de *Zaza* adlı bir aşirettir. Kopyası bende olan bu şeceredeki Arapça metinde aynen şöyle yazılı:

Tālib Mollā Banī min qabila Zāzā

طالب ملا بنی من قبلة زازا

Zāzā kabilesinden Mollā Banī

Zaza aşiretinin adı, Osmanlı belgelerinde de kayıtlıdır ki, o zamanlar Dersimin de dahil olduğu Diyarbakır Eyaletinde yaşadığı belirtiliyor (bk. C. Türkay, Osmanlı İmparatorluğunda Oymak ve Aşiretler, s. 168).

Bu sebeple olmalıdır ki, yaptığım tespitlere göre, *Zazalar* veya benzer şekildeki adları taşıyan köylerin hepsinin *Kuzey Zaza Bölgesi*'nde, yani bugünkü alevi Zazalar yöresinde bulunması, demekki bir tesadüf olmayıp, tarihi bir temele dayanmaktadır. Bu bilgiler birbirini tarihi, coğrafi ve dilbilimi bakımından tamamlamaktadır.

Yurdumuzun Bingöl, Elazığ ve Diyarbakır'ın Dicle (Piran), Hani gibi yörelerindeki halkı, kendisine *Zaza* diyor. Bu etnik terim aynı zamanda Türkler ve Kürtler tarafından da Zazalar için halkımızın genel bir adı olarak kullanılmaktadır. Mesela 1900'lardan çok önce Dersim ve Erzincan'dan göçedip Sarız'a (Kayseri) yerleşenlerin bana anlattığına göre, komşu Türkler kendilerini baştan beri olduğu gibi şimdi de *Zaza* olarak adlandırıyorlar. Halen Dortmund'da yaşayan bir Sarızlının bana anlattığına göre, Erzincan'dan buraya göçeden ve *Çarekan* aşiretine mensup olan dedesine burada *Zaza Mahmut* deniliyormuş.

2.2 Dımlı adı

Bu isim, *Zazaca* konuşan toplum için kullanılan diğer bir etnik veya halk adıdır. Başta Siverek Zazaları olmak üzere Çermik Zazaları da kendilerine öncelikle *Dımlı* demekle beraber, *Zaza* adını da benimsiyorlar. Kürtler genellikle, Dersim, Sarız, Kuzey Diyarbakır ve diğer yörelerde *Zazaca* konuşan halkı *Dımlı* diye adlandırıyorlar. Mesela Mazgirt ve Muhundu Kürtleri, yönelttiğim soru üzerine Dersim Zazalarının hangi dil konuştuğunu şöyle ifade ederler:

Ew dımlı qese dıke. 'O *Dımlıce* konuşuyor.'

Bingöl ve Elazığ Zazalarıyla yapmış olduğum konuşmalarda, kendileri için bu halk adını kullandığına şimdiye kadar rastlamadım.

Alevi Zazalar *Dımlı* terimini kendileri için kullanmazlar. Kürtler ise komşuları olan bütün Zazalar için,

yani hem alevi, hem de sünni kesim için genel olarak *Dımlı* adını kullanmaktadırlar.

Tarihçi ve dilbilimcilere göre *Dımlı* دملی adı, eski dönemlerde Hazar Denizinin güney bölgesi ile Horasan'ın güney batısında yaşamış olan ve *Dêlemî* diye anılıp, özellikle ms. 5.-11. yüzyılları arasında büyük rol oynamış olan meşhur halkın adından kaynaklanıyor. Oskar Mann'ın bu halk adını 1906 da Siverek Zazaları arasında tespit etmesi üzerine, tarihçi ve dilbilimci F. A. Andreas bunun *Dêlemî* ديلمی (arapçası *Daylamî*) teriminden geldiğini ileri sürdü (bk. A. Christensen, Les Dialectes ..., 1921, s. 8). Daha sonralara ise dilbilimci Karl Hadank (1930, s. 19; Mundarten der Zâzâ, 1932, s. 2-6) ve tarihçi Vladimir Minorsky bu hipotezi devr aldılar ve tasdik ederek savundular (bk. Enzykl. des Islam, *Daylam* mad.; türkçe: İslam Ansiklopedisi, A. Ateş, *Deylem* mad.).

Kürt milliyetçisi Celadet Bedirhan bir çok konuda olduğu gibi *Dım(i)li* adını da tahrif edip *Dumuli* şeklinde uydurmuştur. Bedirhan ve halefleri **Dumuli<Du-Milli* 'Milli-lerin arkası' anlamına geldiğini iddia edip, güya bunların Kürt olduğunu aklınca gerekçe göstermektedir. (bk. Hâwâr Dergisi, 1932, No. 2, s. 9; No. 3, s. 9; Kemal Badıllı, 1965, s. 6, dipnot 2; Dj. Bedir Khan / R. Lescot, 1932-70, Gramer, § 24).

3. *Kırmanc* adı

Bilindiği gibi bu terimi sadece alevi Zazaların bir kesimi kendileri için bir etnik ad olarak kullanıyor. Dersim ve Erzincan'da kullanılmakla beraber, Varto, Hınıs, Tekman, Sarız ve Karlıova kazalarındaki alevi Zazalar tarafından rededilmektedir, Çünkü bunu Kürtler için kullanıyorlar. Kürtler de kendilerine *Kırmanc* veya *Kurmanc* dedikleri için, bu yörelerin alevi Zazaları kendilerini sünni Kürtlerden ayırdetmek amacıyla farklı terimlerle adlandırıyorlar. Bununla ilgili olarak bahsettiğim yörelerden gelen Zazalara yönelttiğim sorulara göre Sarız Zazaları kendi etnik adı olarak *Zaza* terimini benimserken (çünkü burada sünni Kürt yok), Varto, Hınıs, Tekman ile Kars'ın Selim kazasındaki Zazalar, kendileri için *Alevi* terimini öncelikle tercih ediyorlar. *Zaza* terimini redetmemekle beraber, bu yörelerdeki alevi-sünni çelişkinin başta ve güncel olmasından dolayı kendilerini etnik düzeyde değil de, dini düzeyde çevre toplumundan ayırdediyorlar.

Şayet etnik düzeydeki çelişki öncelik kazanırsa, bu sefer ona göre, yani etnik bakımından ayırdedici bir belirtme terminolojisini kullanırlar.

Zaza halkının alevi kesimi *Kırmanc* terimini kendileri için etnik bir ad olarak kullandığı gibi, Gûrânlar hariç (bk. E. B. Soane, To Mesopotamia ..., 1912, s. 171), Kürtler ve Soranlar da değişik şekilleriyle *Kırmanc*, *Kermanc* ve *Kurmanc* adını kendileri için kullanıyorlar. Bunu son bir kaç yüzyıldan beri belgeleyen yeteri kadar yazılı metin vardır (Kurmanc'lar için bk. Şerefnâme (1596): Farsça orijinal, Petersburg 1880, T. 1, s. 12: *K.rmāncī* کرمانجی ; P. Lerch, Forschungen ..., I: s. XVIII, II: 1856, s. 105; Soranlar için bk. cl. J. Rich, Narrative ..., 1836, Vol.1, 270).

Durum böyleyken, akla şu soru geliyor. Nasıl olur da, dilleri birbirinden tamamen farklı olan bu toplumlarda, kendilerini adlandırmak için *Kırmanc* veya aynı kelimenin değişik biçimiyle *Kurmanc* adı kullanılıyor?

Bu soru bazı dilci ve tarihçileri düşündürmüştür. Celadet Bedirhan da bu halk adlandırmasıyla ilgilenirken şu yaklaşımda bulunuyor: *Kürt* veya *Kurd* adının **Kurd-manc* dan geldiğini ve bununla *Kurmanc* < **Kurd-manc* iddiasını kurup, yazılarında *Kurmanc* yerine '*Qurdmanc*' diye yazmıştır (bk. Hâwâr, 1932), fakat bunu ispatlayabilecek herhangi bir tarihi belge ve dil örneği yoktur. İddianın ise, ispatı olmadığından dolayı hiçbir kıymeti yoktur. Gerçek, ancak ispatı temel esas alan bilimle elde edilir. Bu konuyla kendim de ilgilendim. Bazı tahminler ileri sürülebilir elbette. Fakat bu tahminleri belgeylebilecek tarihi bir bilgiye veya eski dönemlerden kalıp ta, Zazalar veya aynı ad altında başka halklar için kullanıldığını belirten böylesi bir isme, kontrol ettiğim eski dönem kaynaklarında rastlamadım. Eski Arap, Fars, Yunan yazılı kaynaklarının hiçbirinde *Kırmanc* / *Kurmanc* adına rastlanılmıyor. Şimdilik *Kurmanc* veya bunun bir varyantı olan *Kırmanc* adının kökeni ve ne anlam taşıdığı kesin olarak bilinmemektedir.

Son zamanlarda yapılan araştırmalar şu sonucu verdi: *Kırmanc*, halkımızın doğru adı değildir, çünkü Kürtler kendine *Kırmanc* diyor. Büyüklerimizin de verdiği bilgiye göre, *Kırmanc* Kürtlerin, yani Kırdas veya Kurmancların adıdır, fakat yanlışlıkla *Zaza* Diline girmiştir (Bkz. Memed Karêr'in büyüklerimizle yaptığı röportajlar).

2.4 Kürt adı

Eski Yunan, Latin, Fars ve Ermeni kaynaklarında çeşitli yazılış biçimleriyle bulunmaktadır. Tabii *Kürt* kavramı bu dillerin kendi fonetiğine ve telâfuz biçimine göre farklı şekilde görülüyor:

Yunancada *Kurtiri*, Latince *Curtaei*, (Yeni) Farsçada *Kord* کرد , Arapçada *Kurd* كرد (çoğul şekli *Akrād*, الاكراد, اكراد), Ermenicede *Kortik*, Kurmanca ('Kürtçe'de) *Kurd*, Zazacada *Kırd*, Türkçede *Kürt*. Şunu daima gözönünde bulundurmak gerekir ki, Ortadoğuda *Kürt* terimi eski tarihte sadece belli bir etnik halk topluluğu için değil de, genellikle şehir dışında, yani köylerde ve dağlık yörelerde yaşayan birçok halk için kullanılmıştır. Mesela *Dilemliler* veya *Dêlemîler* için olduğu gibi, *Araplar* için de kullanılmıştır (bk. V. Minorsky, *Kürtler* mad., İslam Ansikl.).

Tarihçiler bunu çoğu zaman vurgulayarak belirtmektedirler. Onun için tarihi kaynaklarda rastlanılan *Kurt*, *Kurtiri* ve benzer terimler her zaman kesin olarak bugünkü 'Kürt'ler (Kurmanclar) için geçerli olmayıp, başka etnik bir halk gurubu için de olabilir, hatta Zazaları da veya Zazaların bir aşiretini de kastedebilir.

Onun içindir ki Ortadoğu ülkelerinde ve bununla Türkçede de eskiden beri devam eden bir dil alışkanlığıyla birbirinin dillerini anlamayan halklar, kısaca *Kürt* deyip geçerek birbirine karıştırılıyor. *Zazalar*, *Soranlar*, *Kurmanclar* ve *Guranlar*, elma ile armut misali birbirine karıştırılıp, hepsine Kürt denilip geçilmiştir.

Bugün Almanya'da *Ausländer* 'yabancı(lar)' terimi nasılsa yeri, yurdu dili ayırılmadan, genellikle saçı siyah olanların tümü için kullanılıyorsa, eski dönemlerde de, Asur, Fars, Roma, Arap, Türk istilacılarına karşı direnip te boyun eğmeyen, dağlarına sığınarak bağımsızlığını koruyan halk topluluklarına genellikle eski şekliyle *Kurt* denilmiştir. Ancak daha sonra dildeki tarihi gelişim sonucu, yani *eski* ve *orta dil kademesindeki* /-t-/ > *yeni* /-d-/ dönüşümüyle, *Kurd* ve benzer varyantlara girmiştir. 19. yüzyılda milliyetçiliğin ortaya çıkışı, bu döneme kadar egemen devlet ideolojisinin yerine ulusal ideolojinin öne geçmesiyle Osmanlı-Türk Devletinde de, halklar arasında bir ulusal bilinçlenme doğdu. Kanlı Sultan Selim I'ın Bitlisli Kürt İdris'le kurmuş olduğu (1514) sömürgecilik temelindeki Türk-Kürt ittifakı asırlar boyunca sürmüştü; 1889-1923 yılları arasında ise baskı ve terör estiren Kürt Hamidiye Alaylarının kurulmasıyla bu ittifak tekrar pekiştirilmiştir.

Bütün bu dönemlerde Kürt kimliği ve yöredeki siyasi otoritesi öteki halklarınkinden öne geçmişti.

Bu Hamidiye Alaylarına ne alevi ne de sünni Zazaların alınmaması, Osmanlı-Türk yönetiminin sünni Kürtlerin sadık hizmetine ne kadar güvendiğini belirtiyor. Diğer yandan sünni Kürt yöneticileri de kendi nüfuz yöresinde Zaza'ların (ne alevi, ne sünni) siyasi olarak güçlenmesine çıkarları icabı karşı çıkmışlardır. Bu siyasal-toplumsal ittifak temelinde, Kürt unsurunun tarihi süreç boyunca güçlenmesi, Zazaların ulusal bilinçlenmesinin ise geri planda kalmasının önemli faktörlerinden birisi, şüphesiz bu ikili Türk-Kürt egemenlik ittifakıdır. Bu sebeptendir ki, ulusal bilincine ulaşmış bir Kürt aydın tabakasının oluşmasına karşı, Zazalar arasında (ne alevi, ne de sünni) *bağımsızlıkçı* bir aydın kesim ortaya çıkamamıştır.

Kısaca belirttiğim bu ifadeler sonucu *Kürt* terimi nihahi olarak ve günümüzde siyasi ve etnik bakımdan sünni *Kürtlere*, daha doğrusu *Kurmanca*'lara malolmuştur. Alevi Kurmanclar sünni Kurmanclarla karıştırılmamak için, alevi kimliğini ulusal kimliğinden daha üstün tutmasıyla beraber, son yıllarda bu durum genç nesillerin etkin olmasıyla, sıra değiştirmeye başlamıştır ve *ulusal kimlik* öncelik kazanmıştır.

2.5 Dersim adı

Nuri Dersimi'nin kitabının ilk sayfasında ve ilk satırında, keyfi olarak **Der-sim* şeklinde ayırıp Kurmanca'da *der* 'kapı' ile *sim* 'gümüş' kelimelerine benzeterek iddiada ettiği **Der-sim* < Kürtçe **Derê Sim* 'gümüş kapı' bağıntısı, hiçbir belgeye dayanmadığı için, hayal gücüyle yapılan bir yakıştırma. Bu asılsız yakıştırma basın yoluyla çok yaygınlaşıp birhayli kafa karışıklığına yolaçtı. Dil tarihi uydurmaya bırakılırsa, Kurmanca *der* yerine Zazaca *dere* 'dere' kelimesi de uydurulabilir. Fakat böylesi uydurma ve yakıştırmaları ispatlayacak bir belge olmadığından asılsız bir iddia olarak kalır. Doğrusunu bulmak için tarihi belgelere başvurmak gerekir: Klasik Yunan, Latin yazılı kaynaklarında geçen bölge adının *Dersim* ile bir benzerlik göstermesi dikkat çekicidir: Amasyalı (Pontuslu) yazar Strabo (mö. 64 - ms. 19: XI, 14.5) ile Stephanos von Byzanz (5.yy.: Ethnika, s. 480 Meineke) Yunanca

Ξερξηνη olarak ve Romalı tarihçi Plinius (ms. 24 – 79: NH. V, 83) ise Latince *Derzene* diye yazarlar. Yunan yazarların yazdığı Ξερξηνη (*Xerxene*) adınının doğru okunuş şekli, Plinius'un Latince *Derzene*, *Derxene* yazma şekline dayanarak Eski Yunanca'da Δερξηνη (*Derxene*) olmalıdır (bk. Hübschmann, 213; Strabo, çevirici Winkler'in izahatı: s. 199).

Var olan en eski uygun tarihi bilgiler, bundan ibarettir. *Derxene* [derksenə] adının, [-ks- > -s-] gelişmesinde *k*'nin zayıflayarak kaybolmasıyla **Dersen* şekline dönüştüğü farzedilirse, o zaman **Dersin* olması gerekirdi. Δερξηνη kelimesindeki <η> harfinin telâfuzu Eski Yunancada [ɛ] ve Yeni Yunancada [i] olduğu dikkate alınca, *Dersin* < **Derksini* < Δερξηνη bağı kesinlik kazanıyor. Hakikaten bunu doğrulayan tarihi bir belge mevcuttur: Daha evvel bahsettiğim Turısmege Şeceresinde kayıtlı olan 12 talip alevi aşiretlerden birisi de *Dêsin*-ler ديسينلر diye yazılmaktadır.

Bu belgeyle zaz. *Dêrsim* : tür. *Dersim* < **Dersin* < **Derksini* gelişimi, yani kelime sonundaki *m*'nin, daha evvelki *n*'den türediği kesinleşiyor. Şu halde sondaki *-n* > *-m* dönüşümü ikinci bir fonem değişikliğidir.

Cevdet Türkay'ın Osmanlı arşiv dökümanlarından derlediği aşiretler listesinde de, *Dersim* ve buna benzer adı taşıyan iki aşiret adı bulunuyor ki, *Dîrsimlî* درسيملى ve *Dîsimlî* ديسيملى olarak geçen bu isimlerin aynı aşirete ait olduğu görülüyor. (bk. C. Türkay, Osmanlı İmparatorluğunda Oymaklar, Aşiretler ..., s. 76). Başbakanlık Arşivinden toparlanan bu bilgilere göre *Dîrsimlî* aşiretinin yerleşik olduğu yöreler şunlardır:

Erzincan, Kiği, Erzurum, Kuruçay (Dersim Sancağı), Kemah, Çemişgezek, Xarput (Harput), Malatya, -, Kilis, Antakya.

Dîsimlî aşiretinin yerleşik olduğu bölgeler ise şunlardır:

Erzincan, Kiği, Erzurum, Kuruçay (Dersim Sancağı), Kemah, Çemişgezek, Xarput (Harput), -, Çarsancak, Kilis, Antakya.

karşılaştırılrsa her ikisinin de yerleşim bölgesinin aynı olduğu görülür ve bundan dolayı, *Dîrsimlî* ve *Dîsimlî* demekki bir ve aynı 'aşiret'in adıdır.

Dersim ise, coğrafi bir kavram olup, gerçek bir aşiret adı olmadığına göre anlaşılan, söz konusu toplulukları ya yerleşik buldukları veya terketmiş oldukları yerlere göre adlandırıldıklarından, veya böylece adlandırmanın pratik olmasından dolayı, Osmanlı yönetimi mensupları bu isim altında kaydetmişlerdir. Burada 'aşiret adı' olarak gösterilen isim, bu topluluğun mensup olduğu bölgedir: *Dîrsimlî, Dîsimlî < Dîrsim-lî.*

Diğer önemli bir bilgi ise *Dîsmānlı* (< *Dîrsimānlı*) aşiretinin Siverek, Gerger ve Kâhta'da da yerleşik olmasıdır (C. Türkay, s. 331).

Şayet belgelerdeki Osmanlıca yazılış biçimi ديسملى ve درسيملى şeklinde ise, bugünkü yerli Zaza şekli *Dêrsim* (Türkçe *Dersim*) olduğundan, bu kayıtların doğru okunuş biçimi *Dêrsimlî* ve *Dêsimlî* olmalıdır. C. Türkay bu kayıtlara ait olan tarihi bildirmedeği için, bu adın osmanlı dönemindeki dil-tarihi bakımından gelişmesi ve kökeni hakkındaki bilgiler eksik kalıyor.

Yerli Dersimliler nereye *Dersim* derler? Uşên (Selcan), 80 yaşında:

'Ma hetê Heyder Demeni rê *Dêsim* vame, hetê Xozati rê ki *Şix Se(n)* vame'.

2.6 *Kırmanc* ve *Zaza* adları üzerine

Belirsiz ve değişik anlamlı *Kırmanc* terimiyle birçok kelime oyunu ve siyasi suistimal yapılmaktadır. Bilindiği gibi *Kırmanc* adı, hem Kürtler ve hem de alevi Zazaların bir kesimi tarafından etnik isim olarak kullanıldığından, net olmayıp çelişkilidir. Bu nedenle çeşitli tartışmalara, isim kargaşasına ve bununla beraber kasıtlı siyasi suistimallere sebep olmaktadır.

Kürtçü Zazalar bir zamanlar *Kırd* 'Kürt' adını propağanda ederken, bundan bir çıkar elde edemeyince son dönemde *Kırmanc* ismine sarıldılar. Çünkü Kürtler de kendilerine *Kırmanc* dediği için, (*ez Kırmanc'im* 'Ben Kırmanc'im') akıllarınca güya Zazaların da Kürt olduğunu göstermeye çalışıyorlar. 2002 de Berlin'de kurulan bir derneğe bu amaçla *Kırmanc Enstitüsü* adı verildi.

Her iki isim de, Zazaca konuşan toplum için kullanıldığından, bunları birbirine ters düşen kavramlar olarak görmüyorum. Bu toplum gerek Türkiyede, gerekse dünyada olsun, bir kere *Zaza* adı altında tanındığı için, ve biz de şimdiki aşamada bölgesellikten ulusallığa geçmek zorunda olduğumuzdan, bunu genel ulusal adımız olarak uygun görüyor ve öteki yaygınlaşmamış bölgesel etnik adlara nazaran daha

tercih ediyorum. Mesela halk edebiyatında *Kırmanc* kelimesini rahatlıkla kullanmamla beraber, sanat edebiyatında, siyasi ve bilimsel yazılarımda değişik bölgesel adlardan *Zaza* halk ismini ortak *ulusal ad* olarak kullanıp seçmemdeki amaç şudur: Birincisi, tehdit altında olan bu halkın siyasi ve ulusal birliğinin gelişmesini sağlamak, ikincisi ise Kürt milliyetçileri ile bazı siyasi akımların, yaptıkları kasıtlı isim kargaşası, bölgecilik ve mezhepçilik ile kafa karışıklığı yaratarak *Zaza Ulusal Mücadelesi*'nin aleyhindeki çabaları önlemektir.

Daha önce bahsettiğim *Turısmege Şeceresi*'nde adı geçen alevi aşiretlerden bir tanesinin *Zaza* aşireti oluşu, yakın dönemlere kadar bu ad altında Koçkiri'de yaşaması ve bu adı taşıyan birçok köyün *Dersim* (*Pertek*), *Sivas*, *Erzincan* ve *Erzurum* gibi sadece kuzey *Zaza* bölgesinde bulunuşu, yayılma alanının sadece alevi kesimde oluşu dikkati çekiyor. O zaman akla iki soru geliyor: Birincisi, nasıl oluyor da halkımızın alevi kesimi kendisinden olan bir aşiretin adını, kendilerine bir etnik isim olarak kullanmamıştır? İkincisi ise, nasıl olur da, halkımızın sünni kesimi bir alevi aşiretin adını etnik ad olarak kullanıyor?

Bu soruların cevabını ise ancak tarih verir. Eski dönemlerde Zazalar arasındaki toplumsal ilişkilerde din, dil ve aşiret bağları önemli rol oynuyordu. Dil ve aşiret bağları değişmezken, dini inançlar siyasi ve toplumsal şartlara göre değişebiliyordu. *Zaza* aşiretlerinde sünnilikten aleviliğe geçenler olduğu gibi, alevilikten sünnilige geçenler de vardır. Mesela Dersimde yerli adıyla *Suru* (Suran), *Usıvu* (Yusufan) ve *Çareku* (Çarekan) denen aşiretler, sözlü tarihi aktarmaya göre *Palu*'nun *Govdere* (yeni adı *Gökdere*) köyünden gelmişlerdir. Şimdi hepsi alevi olduğu gibi, Dersim Zazacasını konuşuyorlar. Yani bugünkü *Palu Zazacası*yla hiçbir şive benzerliği yoktur. Öte yandan Siverekte ki *Desman* köyünde oturan ve aynı adla anılan *Desman* (< **Dersim-an*) aşireti de Dersimden gelip yerleşmiştir (Yılmaz Güney işte bu *Zaza* aşiretindedir). Siverekli ve *Zaza* kökenli Necmettin Büyükkaya'nın dedesinin (100 yaşında) 1976 da verdiği bilgiye göre, halen Siverek'te yerleşik olan *Demenan*, *Qerx'an* ve *Ķêwan* aşiretleri, Dersim'deki aynı adlı aşiretlerin bir bölümüdür (bk. Kalemimden Sayfalar, s. 189 f). Tarihi vesikalara bakılırsa, 16. yüzyılda yapılan alevi katliamında dini liderler *Tercan*, *Erzincan*, *Bayburt* ve *Kelkit*'te takibedilirken, *Diyarbakır* ve *Siverek*'te asılmıştır (bk. Faroqhi, Der Bektaschi-Orden, Wien 1981, s. 39-40; A. Gölpınarlı, Mevlevilik, 1953, s. 167). Demekki bu yörelerde *Zaza* nüfusu bulunduğu göre, Diyarbakır ve Siverek'te siyasi baskıya ve takibata uğrayan nüfuzlu alevi liderler, Dersim'den göçüp yerleşen *Zaza* aşiretleri mensuplarından başkası olamaz. Siverek ve Çermük'lülerden aldığım bilgiler bunu doğrulamaktadır. 4.9.1993'te Almanya'nın Hannover şehrinde karşılaştığım Çermüklü ve *Qerxan* aşiretine mensup Ramazan'a (45) kendi halk adlandırmasını ve tarihi kökenini sorduğumda, şu cevabı aldım:

Ma Dımlıi. Ma wertê Tunceli u Erzınga ra amei.

'Biz Dımlıiz. Biz Tunceli ile Erzincan arasından gelmişiz.'

Aynı şekilde Siverekli Eziz Pak'ın (42) verdiği şu bilgiler de ilginçtir (11.6. ve 4.9.1993):

Soyrege di aşıra Qırx'anıjan ra 'Hesenan' zi vanê. Îê kı kê xanedanan raê, cı ra vanê 'Hesenan'.

'Siverek'te *Qırğan* aşiretine 'Hesenan' da denir. Hanedan aileden olanlara ise 'Hesenan' (Hasanlar, Z.S.) denir.

Şu halde günümüzde Siverek ve Çermük'te yerleşik olan ve aynı zamanda *Hesenan* olarak ta adlandırılan bu *Qırğan* aşireti (*Qırxan*, *Qerexan*, türkçe *Karahan*) Batı Dersim'deki *Şih Hesenan* aşiret gurubuna bağlı olan *Qırğan* aşiretinin kendisidir (N. Dersimi, 61).

Buna göre Dersim'deki *Şih Hesenan* aşiret gurubu aleviliğini muhafaza ederken, bunun Siverek kolu 16. yüzyıldan itibaren, Osmanlı devletinin ve çevresindeki sünni Kürtlerin baskısıyla dini inancını zamanla değiştirmek zorunda kalmıştır.

Yaşlı Dersimlilerin bana anlattığına göre, 1916 daki dünya harbinde Dersim'de açlık çıkınca, Dersim Zazaları yaya olarak taa Siverek'e kadar gidip sırtında zahire taşıyarak getirmişlerdir ki, bu eski aşiret bağlarının önemini belirtiyor.

Güneydeki *Zaza* nüfusunun, en azından önemli bir kesiminin, eski dönemlerde alevi olduğunu gösteren diğer bir tarihi bilgi ise, daha evvel bahsedilen *Turısmege Şeceresi*'nde mevcuttur. Bu Şecerede 13/14. yüzyılda adları kaydedilen 12 talip aşiretten bir tanesi de Merdis aşiretidir ve Arapça metinde şöyle yazılıdır:

‘Abbās Ṭālib min qabila Merdīs

عباس طالب من قبيلة مردیس

‘Ṭālib ‘Abbās, Merdīs (Mirdēs) kabilesinden’

Diyeceksiniz ki, bunun ne gibi tarihi bir önemi vardır? Önemi şudur ki, Şecerede kaydedilen *Mirdēs* (*Merdīs*) مردیس aşiretinin, *Şerefnâme*’de (1596) epeyce bahsedilen Zaza beyliklerinden *Palu*, *Eğil*, *Çermik*, *Bağın* ve *Harput*’ta uzun müddet hüküm süren meşhur *Mirdāsī* مرداسی (Farsça şekli) aşiretiyle muhtemelen aynı oluşudur. Minorsky’nin aktardığına göre (bk. İslam Ansıkl., *Kürtler* mad.), *Selīmnâme* adlı eserde *Mirdēs* مردیس olarak kayıtlı olan bu isim *Merdīs* olarak ta okunabilir. Şu halde Turısmeyege Şeceresi’ndeki alevi *Mirdēs* (*Merdīs*) aşireti, arap yazı sistemindeki yazı ve telâfuz farkı dikkate alınırca, Şerefnâme’deki *Mirdās* aşiretinin kendisi olma ihtimali büyüktür. Gerger kazasının (Adıyaman) bitişiğinde olan Pötürge kazasının (Malatya) eski isminin *Merdīs* oluşu da bu bakımdan dikkat çekicidir. C. Türkay’ın aşiretler listesinde, bu *Merdīs* aşireti bulunduğu gibi, buna yakın diğer bir varyant olan *Merdanlı* da mevcuttur (age. s. 119). Bunların yerleşik veya etkin olduğu bölge hakkında ise şu bilgiler veriliyor:

Merdanlı aşireti: Çermik Sancağı

Merdāsī (*Merdesi*, *Merdīsī*, *Mirdāsī*) aşireti: Erzurum ve havâlisi, Diyarbekir, Malatya, Rakka, Mardin, İçel, Kengiri, Kars, Çerkeş, Eskişehir.

Bu tarihi bilgiler, yaptığım bir dil mukayesesinden çıkan sonuç tarafından da aynen tasdik edildi. Zaza bölgesinin çeşitli yörelerinden kaydedip gramerini incelediğim dil örneklerinden şu ilginç sonuç çıktı: Dersim Zazacası, Siverek, Çermik ve Gerger Zazacası ile aynı guruba giriyor. Batı Dersimin Zazacasıyla daha çok ortak özellikler taşımaktadır. Fonoloji ve leksikolojide falan. Morfolojide ise en basit örnek olarak işaret zamirlerinin ortak oluşudur: *nu*, *na*, *ni* ‘bu *eril*, bu *dişil*, bunlar *çoğul*’. Bu zamirler Palu, Bingöl, Dicle (Piran) ve Hani Zazacasında sırasıyla *in*, *ina*, *ini* ve benzer şekildedir.

Çermik ve Gerger Zazacasının da Dersim’inki ile yakın oluşu, buradaki Zaza toplumunun Dersim Zazalarıyla ortak tarihi kökeninin olduğuna işaret ediyor.

Osmanlı-Türk yönetiminin 1514’te Çaldıran savaşını kazanmasından beri sürdürdüğü koyu sünnilik politikası ve büyük alevi düşmanlığı, Güney Zaza Bölgesinde’ki alevi aşiretleri de etkilemiş ve baskılar sonucu bu Zaza aşiretlerinin sünnilleşmesine yol açarak bugünkü durumun ortaya çıkmasına büyük ölçüde sebep olmuştur.

Ulusal birlik sorununa gelince, şu esası bilmek gerekir. *Geleceği görmek için geçmişi bilmek lâzımdır*. Yukarıda bahsettiğim kısa misallere bakılırsa, Zaza halkının dilbirliği olduğu gibi, bir tarih birliği de vardır. Ancak bizler daha yeni yeni kendi dilimizi, tarihimizi araştırarak, kimliğimizi arayıp bulmaya çalışıyoruz. Eğer bütün yurtsever Zaza aydınları kendi ulusal ve tarih bilincine varırlarsa, öyle inanıyorum ki, bunun sonucu olarak, *ulusal kimlik* (identite) baş sıraya geçerek, *dini kimliği* ikinci sırada bırakacaktır. Ortak ulusal kimliğin benimsenmesine ise, alevi-sünni çelişkisini, alevi-sünni hoşgörüsüne dönüştürmekle varılır. Ortak ulusal kimlik her iki toplumsal kesim tarafından benimsendikten sonra, ulusal birlik, politik çalışmalar sonucu kademe kademe yeni nesillere aktararak yaratılabilir. Bunu pek kısa bir zamanda yaratmak elbette mümkün değildir. Özellikle sünni Zaza aydınları, kardeşleri olan alevi kesimin üzerindeki dini baskıların kalkması konusunda destek vermeli ve ulusal birliğin sağlanmasında kendi payına düşen görevinin bilincinde olarak, aktif çaba sarfetmesi gerekir. Böylelikle alevi kesim üzerindeki asırlık kuşkular kaybolurken, sünni kesimde de, alevi düşmanlığının kaldırılıp karşılıklı hoşgörü ve saygı hakim kılınır.

Bazıları diyorki ‘ne alevilikten, ne de sünnilikten bahsedelim, buna ne gerek var! Bizim sorunumuz ulusal sorundur!’ Bu anlayış kolaycı ve sade görünüyorsa da, toplumzdaki derin tarihi yarayı tedavi etmeyip görmemezlik ve kaçamak yapıyor. Halbuki bu sorun susarak değil, tersine üstüne gidip tedavi etmekle, yani yarayı sağaltmak için, tartışma yaratarak insanlarımızın kafa yapısını, toplumuzun ulusal birliğine engel olan sorunları çözmeye çalışarak, karşılıklı güven ve saygı bağı yaratmak vasıtasıyla çözümlür. Herşeyden önce gerek alevi, gerekse sünni Zaza aydınlarının, siyasi örgütlenmesi ne ve de nasıl olursa olsun, temel bir prensip olarak stratejik anlamda ortak olarak *tek bir ulusal hedef* kabul etmesi ve takibedecekleri politikaların bu anlayışa ters düşmemesidir. Bu ortak ulusal hedef de, Zaza halkının kendi kaderini tayin etmesi ve ulusal bağımsızlığına kavuşması demektir.

3. Zaza dili ve lehçecilik

3.1 Lehçe iddiasının siyasi yanı

Kimi çevrelere göre Zazaca ayrı bir dil olmayıp, Kürtçenin bir lehçesidir. Bu konunun bir siyasi yanı, bir de dilbilimsel yanı vardır. İlk siyasi yanına değineyim. İki şeyi birbirinden prensip olarak ayırmak gerekir. Bilim ile ideoloji veya bilimle siyaset. Bunu özellikle vurgulamamdaki sebep şudur ki, bilim kesin ispata dayanırken, ideolojide veya siyasette bu gerekmez. Diğer bir ifadeyle, ispatı bulunmayan bir iddianın bilimsel değeri yoktur. Buna karşı siyasette veya ideolojilerde ise herşey iddia edilebilir. Bu iddialar doğru veya yanlış ta olsa. Mesela dini ideolojide denir ki, 'gökten melek geldi' veya 'Allah böyle dedi', v. s. gibi iddiaların hiçbir ispatının olmamasına rağmen, bu ideolojiyle şartlanarak benimsemiş insanlar bunun doğruluğuna inanıyor ve herhangi bir şüphe veya 'acaba?' ileri sürmüyor. İdeolojiler buna da çare bulmuş ve 'şüphe etmek günahtır!' suçlamasını hemen yapıştırıp gerçeği öğrenmeye çalışını, yanlışlı belirtini böylelikle hemen mahkûm ederler.

Milliyetçi siyasi ideolojilerde de durum aynıdır. Kürt milliyetçi ideolojisinde bazı iddialar yapılmış, dilleri Kürtçe olmayan, Kürtçeyi anlamayan *Zaza*, *Goran* ve *Lur* halkları haksız yere *Kürt* diye ilan edilmiş, bu halkların anavatanı ise keyfi olarak '*Kürdistan*' diye gösterilmiştir. Bu ideolojiyle şartlanmış kişiler, körükörüne buna inanmaktadırlar. 'Acaba?' diye soran ve bilime merak duyarak gerçeği bulmaya çalışanlara ise, 'günahtır' yerine 'hainliktir', 'bölücülüktür', 'devletçiliktir' vs. deyip suçluyorlar. Böyle bir milliyetçi ideoloji ile şartlanmış kişiler yakasını kolay kolay bu fikir hapishanesinden kurtaramazlar.

Bununla genel bir durumu anlatmak istiyorum. Çünkü inkâr etmeye gerek duymadan belirteyim ki, birçoğumuz gibi aynı süreçten kendim de geçtim ve bu iddiaları ileri süren *Zaza* ve Kürt kökenlilerin içinde bulunduğu çıkmazı bilip gayet iyi anladığım için izah etmeye çalışıyorum.

Kendim de henüz Kürt milliyetçiliğinin etkisinde bulunurken (*Zaza* kimliğimi savunup korumaktan taviz vermeden), 'bilim mi, ideoloji mi' veya 'lehçe mi, ayrı dil mi' çelişkisiyle daima karşı karşıya idim (1981e kadar). O dönemde, *Zazacayı* inceleyerek ayrı dil olduğu sonucuna varan meşhur İranî dilbilimcilerden *Oskar Mann* ve *Karl Hadank*'i ideoloji gereği tereddütle karşılıyordum. Çünkü tespitleri, etkisinde olduğum Kürt milliyetçi ideolojisine ters düşüyordu. Daha sonra, yıllarca harcadığım bütün karşı çabalara rağmen, Kürt örgütlerinin *Zaza* halkının ulusal ve kültürel kimliğini kararlı olarak yok edeceğini kesin olarak tespit ettikten sonra, ortak çalışmayı redederek ayrıldım.

Bundan sonra Berlindeki *Technische Universität* ve *Freie Universität*'de genel ve İranî dilbilimi üzerine öğrenim görmekle, dilbilim dünyasını tanıdım. Zerdüşün dili *Avestçe*, *Eski Farsça* gibi *eski irani diller* ile *Partça*, *Orta Farsça*, vs. gibi *orta irani dilleri* ve *yeni irani dilleri* tanıyarak bunların dil-tarihi bakımından sınıflandırılmasını ve nihayet yeni Farsçayı öğrendim. Dar ve kısa görüşlü, ideolojik düşünce hapishanesinden kurtulup, engin ufuklu bilim dünyasına geçmek çok ferahlatıcı ve aynı zamanda çok ta öğretici oldu. Böylelikle bilim adamlarının ömür tüketerek, canla başla ürettikleri eserleri, zevkle okuyarak serbest ve tenkidçi düşünmeyi, linguistik çalışma metotlarını öğrenmiş oldum. Ancak *bundan sonra* bilimcilerin neden '*Zazaca Kürtçe değildir*' tespitini tam anlamıyla kavrayabildim. Daha evvel bu eserleri okuyordum, fakat *anlamıyordum*. Çünkü bunu emin olarak kavramanın önşartı dilbilimi eğitimi görmek veya yeterli önbilgiye sahip olmaktır. Böylelikle milliyetçi dar kafayla engin bilim deryası arasındaki büyük farkı yaşayarak öğrenmiş olduktan sonra daha evvel tereddütle karşıladığım dilbilimcilere artık derin bir bağlılık ve büyük bir saygı duymaya başladım.

Bunları anlatmamdaki maksadım, Kürt milliyetçi ideolojisini halen benimseyip *lehçe iddiasını* savunanları basitçe suçlamak değil, onların içinde olduğu çıkmazı ve kördüğümü anlatmaya çalışıyorum. Gerek *Zaza*, gerekse Kürt kökenli *lehçe iddiacıların*, ideoloji hapishanesinden sıyrılıp bilimsel gerçekleri görmesine, bazılarının yaptığı gibi seviyesiz biçimde şahsına saldırmakla değil, bilgilendirme vasıtasıyla kurtulmalarına yardımcı olmalıyız.

Bilim ile ideoloji farkının izahından sonra gelelim *lehçe iddiasının* siyasi yanına. Şunu belirtmek gerekir ki, lehçe iddiası *siyasi amaçlı* bir iddiadır. Yani bilime dayalı olmayıp, sadece siyasi bir amaç güderek politik çıkar sağlamaya dayanıyor. Çünkü bunu ileri sürenler hiçbir dilbilimsel çalışma yapmadan ve buna hiçbir gerek te duymadan kuru kuruya iddia ederken, yapılmış olan bilimsel çalışmaları da, ya inkâr ediyorlar, ya da görmemezlikten veya bilmemezlikten gelerek tavus kuşu gibi davranıyorlar. *Lehçe iddiacılığı*, orta Doğuda bilinen eski bir baskı ve inkâr politikasıdır. Lehçe iddiası, ezilen halkları inkâr

ve imhaya yarayan yanıltıcı, kurnaz ve sinsî bir asimilasyon politikasıdır. Bilindiği gibi eski İran diktatörü Şah Rıza Pehlevî İran’da Fars egemenliğini kurarak, Kürtler ve öteki halkların dilini, Farsçanın birer lehçeleri olduğunu ilan ve propaganda ederek, hepsinin kardeş halklar olduğunu, ulusal-demokratik hak ve eşitlik talep etmenin, halkı ve memleketi böldüğünü, bunun *bölücülük* olduğunu iddia ediyordu. Bilmeyene veya anlamayana bu sözler tabii hoş gelir. Bakın ‘işte hepimiz kardeşiz’, ‘dilimiz birdir’ diyor. Ne güzel! Fakat bu tür sözler aldatıcıdır. Çünkü öldürücü bir tuzaktır, amaç önce kandırarak susturup, sonra yok etmektir.

3.1.1 Türk lehçeciliği

Aynı şeyi Türk yönetimleri de 1992 nin başına kadar söylemiyormuydu? Bu iddiaya göre Kürtçe ve Zazaca Türkçe’nin birer lehçeleri imiş güya. Daha da genişleterek, *Zaza Türkleri*, *Kürt Türkleri* terimlerini devlet iddia ediyordu. Bu iddia dilbilimsel gerçeklere değil, tamamen siyasi amaçlı bir propagandaya dayanıyordu. Güdülen siyasi amaç ta, bu ezilen halkların ulusal ve demokratik taleplerini baskı altına alıp Türkleştirmek, yani asimile etmektir. Türk yönetimi, Türkiye ve dünya kamuoyu karşısında gülünç duruma düşünce bu *lehçe iddiasını* ve *hepsinin Türk olduğu* *gıoüşünü* geri almak zorunda kaldı. Daha sonra öteki halklar eskisi gibi inkâr edilmeyip ulusal varlığı yarım ağızla da olsa tanındı.

3.1.2 Kürt lehçeciliği

Ne kadar gariptir ki, Kürt siyasetçileri ve milliyetçileri de Türk ve Fars yönetimlerinin bu inkârcı ve baskıcı *lehçe politikasını* kendi halkı gibi ezilen *Zaza* halkına aynen uygulamaya kalkmışlardır. Yani Kürt siyasi güçleri daha kendileri asimilasyoncu baskı altındayken bile, *Zaza* halkı üzerinde asimilasyon politikası uyguluyorlar. Ya bir de iktidara gelmiş olduğunu düşünürsek, vay *Zaza* halkının başına gelenler!

Zamanımızda artık gülünç duruma düşmüş olan *lehçe politikası*’ndan Türk milliyetçileri nasıl vazgeçmek zorunda kaldıysa, Kürt milliyetçileri de eninde sonunda vazgeçmeye ve Zazaların ulusal kimliğine saygı göstermeye mecbur kalacaklardır. Çünkü inkârcılığın sonu yoktur. Zazaların bununla ilgili bir atasözü vardır ki derler:

Ciyê binê vor’e,r’ew vo herey vo, vejino.
‘Karın altındaki pislik, er geç ortaya çıkar.’

Onun için Kürt aydın ve siyasetçileri, eğer demokrat iseler, Kürtlerin Zazalar üzerinde üstünlük kurma gibi baskıcı anlayışını mahkûm edip, bunun yerine *Zaza* ve Kürt halklarının eşitliğini ve kardeşliğini savunmalıdırlar.

3.2 Lehçe iddiasına dilbilimsel bakış

Dilbilimciler buna nasıl cevap verir, kısaca izah edeyim. *Zaza* dilinin Türkçeyle olan ilişkisi, Almancayla Macarca gibi iken, Kürtçeyle olan ilişkisi de Almancayla İngilizce gibidir. Almanca ile Macarca nasıl ayrı diller familyasına girerlerse, *Zazaca* ile Türkçe de ayrı ayrı dil familyasına aittirler. Almanca ile İngilizce nasıl cermen dilleri familyasında iki ayrı dil iseler, *Zazaca* ile Kürtçe de aynı şekilde, 40 dilden ibaret olan İranî diller familyasında iki ayrı dillerdir.

Zaza dili ile Kürt dili, dil-tarihi bakımından olduğu gibi, fonoloji, morfoloji, cümle kuruluşu ve leksikoloji (kelime hazinesi) düzeyinde de çok farklı bir yapıya sahiptirler. Bu konuda dilbilimciler, dil mukayesesi yaparak dillerin ortak ve ayrı özelliklerini tespit edip, tarihi bakımdan olduğu gibi, şimdiki dilleri de gramer yapısına göre sınıflandırmışlardır. Bunun üzerine ciltlerce bilimsel eser vardır.

Kürt lehçecileri asimilasyoncu politikalarını propaganda ederken bu temel bilimsel eserlerden bahsetmekten *titizlikle* kaçınıyorlar ve bunun yerine siyasi amaca dayanan ve bu yüzden hiç bir ciddi ve bilimsel değeri olmayan Kürt açıklamalarını bıkmadan kaynak olarak gösteriyorlar.

İki dil arasındaki ilişkiyi merak edenler, her iki dilin, günlük hayatta en çok konuşulan temel kelimelerden birkaçını bir araya getirip mukayese ederlerse, bunların benzerliğini veya ayrılığını kendileri de kolayca tespit edebilirler. Bunu *Zazaca* ve Kurmanccaya uygularsak, şu misali verebilirim. Mesela günlük hayatta sık sık kullanılan *demek*, *gelmek*, *gitmek*, *yemek*, *içmek* ve *istemek* fiillerini

mukayese edelim:

Zazaca	Kürtçe	Türkçe	Almanca	İngilizce
<i>vatene</i>	gotın	demek	sagen	say
<i>amaene</i>	hatın	gelmek	kommen	come
<i>şıyaene</i>	çuyın	gitmek	gehen	go
<i>werdene</i>	xwarın	yemek	essen	eat
<i>sımitene</i>	vexwarın	içmek	trinken	drink
<i>wastene</i>	xwastın	istemek	wollen	want

Verilen bu basit misalden anlaşılıyor ki, Almanca ile İngilizce arasında bile, ayrı diller olmasına rağmen en azından baştaki fonemleri ortak iken, Zazaca ile Kürtçe arasında böylesi bir benzerlik bile yoktur. Bazıları ise benzerliği göstermek için açıkgozlük yapıp birkaç kelimeyi sıralarken, *daha büyük çoğunlukta olan ayrılıklardan* ise katiyen bahsetmezler. Halbuki aynı familyada olan dillerin asgari bir ortak kelime sayısına sahip olması gayet normaldir, fakat buna rağmen aynı dil olması için de bir gerekçe sayılamaz. Mesela *ev* kelimesi Almancada *Haus*, İngilizce *house* ise veya ekmek kelimesi Alm. *Brot*, İng. *bread* ise, bu benzerlikten hareket edip diğer birçok gramer ayrılıklarını hesaba katmadan, Almanca ile İngilizce bir dilin iki lehçesidir, veya İngilizce Almancanın bir lehçesidir, gibi iddiaların yapılması ne kadar yanlış olursa, aynı şekilde, benzer kelime oyunlarıyla Zazacanın Kürtçenin bir lehçesi olduğunu iddia etmek te o kadar saçmadır.

Mesela ‘el’ kelimesi Zazaca *dest*, Farsça *dast* دست, Kürtçe *dest* ise, ‘ekmek’ kelimesi Zazaca ve Kürtçede *nan*, Farsçada *nân* نان ise ve ‘doğru’ kelimesi de Zazaca ve Kürtçede *rast*, Farsçada *râst* راست şeklinde ortak olmasıyla bile, bu dillerin tek bir dilin lehçesi olduğu söylenemez. Şunu da hatırlatayım ki, eski dönemlerde Kürtçenin Farsçanın bir lehçesi olduğunu yazanlar da olmuştur. Fakat bu, siyasi bir amaca dayanmaktan değil de, diller hakkındaki bilgi eksikliğinden kaynaklanıyordu. Buna benzer bir mukayaseyi bir de işaret zamirleri arasında yapalım:

İşaret zamirleri

	Zazaca (Dersim)	Kürtçe	Farsça		
yalın hal	eril	<i>nu</i>	ev	in این	bu
	dişil	<i>na</i>	"	"	"
	çoğul	<i>ni</i>	"	inhā اینها	bunlar
oblik hal	eril	<i>ney</i>	vi	-	bunu
	dişil	<i>nae</i>	vê	-	bunu
	çoğul	<i>nine</i>	van	-	bunları

İşaret zamirlerinin Zazaca, Kurmancca ve Farsça dillerindeki bu karşılaştırmasına dikkatlice bakılırsa, her dilde *tamamen ayrı* bir sistemin olduğu görülür. Zazacada bütün gramer hallerine göre birer işaret zamiri bulunmasına karşı, Kurmancca ve Farsçada bunlar kaybolmuştur.

Dillerin *tarihi* bakımından birbirleriyle olan alakasını göstermek için isterseniz size iranî diller familyasından birkaç dil arasında bir de ufak bir tarihi mukayese örneği vereyim. Zerdüşt’ün (m.ö. 628-551, Henning, 156) konuştuğu ve dini ayinlerinde kullandığı *Avestçe* irani dillerin en eski tarihi kaynağını oluşturuyor. Şimdi *Avestçe* ile *Zazaca*, *Farsça* ve *Kurmanccayı* karşılaştıralım:

Avestçe ¹ mö. 500	Zazaca (Kuzey L.)	Farsça	Kurm.		
gāman-	<i>game</i>	gām	گام	gav	adım
nāman-	<i>name</i>	nām	نام	nav	ad
sarəta-	<i>serd</i>	sard	سرد	sar	soğuk
dasa	<i>des</i>	dah	ده	deh	on
vīsa ¹ ti	<i>vist</i>	bist	بیست	bist	yirmi
vəhrka ²	<i>verg</i>	gorg	گرگ	gur	kurt e.
vāstra	<i>vas</i>	gīyāh	گیاه	geya	ot
vašne-	<i>vêsan</i>	gušna	گشنه	birçi	aç
*hvas-, *x ^v as-	<i>was-</i>	x ^w ās-	خواس-	xwas-	iste-

¹ bkz. C. Bartholomae, Altiranisches Wörterbuch

² Eski Hintçe'de (mö. 1000) *vṛka* e.

Bu mukayesenin gösterdiği gibi, Avestçe ile olan benzerliğinden dolayı Zazaca, Farsça ve Kürtçenin tarihi kökeninin ortak olduğu görülmektedir. Bununla beraber her dilin birbirinden farklı bir gelişme gösterdiği de göze çarpmaktadır. Mesela 1. ve 2. satıra bakarsak, Avestçenin /-m-/ fonemi Zazaca ve Farsçada eski biçimiyle muhafaza edilmişken, Kürtçede /-v-/ ye dönüşmüştür. 3. satıra bakarsak, eski /-t-/ fonemi Zazaca ve Farsçada /-d-/ ye dönüşürken, Kürtçede tamamen kaybolmuştur. Dikkat çeken önemli bir nokta da, 4. satırda görüldüğü gibi, Avestçenin *dasa* 'on' kelimesi Zazacada *des* biçimiyle aynen kalmasına rağmen, Farsça ve Kürtçede daha farklı gelişmeyle *dah* [deh]/*deh* şekline girmesidir. Zazaca *des* : Eski Hintçe *dāśa* 'on' eşitliğiyle, demek oluyor ki Zazaca, *eski iranî dönemden önceki arî dil kademesine* kadar uzanan şekli, ki yaklaşık 3000 yıllık bir geçmiş zamanı kapsıyor, öteki dillerin değişmelerine karşı aynen muhafaza etmiştir.

5., 6. ve 7. satırdaki karşılaştırmada ise baştaki Avestçe /v-/ [w-] : Eski Hintçe /v-/ [v-] fonemi, Zazacada /v-/ [v-] şekliyle aynen kalmasına karşı, Farsça ve Kürtçede /gu-/ şeklinde önemli bir değişikliğe uğradığı görülmüyor.

Sondan 2. satırda ise Avestçenin *vašne* 'aç' kelimesi Zazacadaki *vêsan* (Dersim), *vêšan* (Varto, Bingöl, vd.) şekliyle, az bir değişikliğe uğrarken, Kürtçede *birçi* ve Farsçada ise *gušna* گشنه biçimiyle daha büyük değişikliklere uğramıştır. Son satırda ise, dillerde köklü biçimde yerleşik olup konuşmada sık kullanılan ve bu bakımdan çok önemli olan 'iste-mek' fiilinin kökü mukayese ediliyor. Bu fiilin eski kökü Avestçe *vas-* : Zazaca *was-* (< *was-t-ene*) biçimleriyle aynı olmasına karşı (av. /v-/ [w-]), Yeni Farsçanın *x^wās-* (< *x^wās-t-an* خواستن) ile Kürtçenin *xwas-* (< *xwas-t-in*) şekillerine fonolojik bakımdan çok uzak kalıyor. Diğer bir ifadeyle, Avestçe ve Zazaca [w- : w-] ile ortak iken, Farsça ve Kürtçe /x- : xw-/ ile ikinci bir ortak gurup oluşturuyor. Bütün bunlar yeni dil kademesinde oluşan farklar olmayıp, binlerce yıllık süreçte meydana gelmiş olan *tarihi dil farklarıdır*. Bu küçük *tarihi fonoloji* mukayesesinin gösterdiği gibi, Zazaca eski dil özelliklerini, Farsça ve Kürtçeden daha güçlü olarak muhafaza etmiştir. Buna göre her dil kendine göre ayrı bir tarihi değişime uğramıştır. Bununla beraber o dilin bütün lehçelerinin de aynı tarihi gelişimi göstermesi gerekir. Bazı dil gurupları ise, son Farsça-Kürtçe misalinde gösterildiği gibi, tarihi gelişmeleri kısmen ortaklaşa da yapabilirler.

yukarıdaki dil-tarihi misallerinden anlaşıldığına göre, demek ki Zazaca, Farsça ve Kürtçenin farklılığı, yaklaşık mö. 1000 yılından kalma *Avestçe* ve *Eski Hintçe* yazılı metinlerinin belgediği gibi, çok eskiye, binlerce yıllık bir geçmişe dayanıyor.

Lehçe iddiacıları, Zazaca ile Kürtçe arasındaki bu *tarihi dil farkını* lehçe farkı diye göstererek, kesinleşmiş bilimsel tespitleri bilinçli olarak tahrif ediyorlar (bk. C. Bedirhan, Kürtçe Grameri, §24). Lehçecilerin mantığına göre hareket edilirse, yukarıdaki tarihi misalde sekiz kelime Farsça ile Kürtçe de kısmen ortak veya benzerdir (son Tablo): Farsça : Kürtçe sırasıyla

gām : *gav*, *sard* : *sar*, *nām* : *nav*, *dah* : *deh*, *bīst* : *bist*, *gurg* : *gur*, *gīyāh* : *geya*, *xās-tan* : *xwas-tin*

olduğuna göre, kendilerinin deyimiyle Kürtçe Farsçanın bir lehçesi olmuyor mu?

Kürt Lehçecilerin bilimsel temele dayanmayan metoduna göre, otuzlu yıllardaki *Güneş Dil Teoricilerinin* ve yakın döneme kadar diğer *Türk Lehçecilerinin* yaptığı gibi, siyasi amaçlara kılıf

hazırlamak için herhangi bir dili, keyfi şekilde diğer bir dilin lehçesi olarak ilan etmek çok kolaydır. *Kürt Lehçeciliğini* ortaya atan K. A. Bedirhan ve c. Bedirhan'ın (bk. *Hâwâr Dergisi*, 1932, No. 2, s. 9; No. 3, s. 9) konuya bakışının ne kadar basit ve bilime ters düştüğü açıkça görülüyor. Yukarıda verilen misaller daha da çoğaltılabilir elbette. Ancak, derginin çerçevesini aştığı için bu konuda şimdilik bu kadarıyla yetiniyorum.

Zazacanın Gramerini yazmaya başlarken bu soruyla karşı karşıya geldim. Zazaca ile Kürtçenin mukayese edilip *ayrı* ve *ortak* yanlarını tespit etme sorunuydu. Gramer kurallarını teker teker mukayese edip biraz ilerleyince, bir de ortaya çıktı ki bu karşılaştırmanın sonucundan nerdeyse tamamen bir dil ayrılığı ortaya çıkıyor. Ortaya çıkacak olan eser de, Zazaca Grameri değil, bir *Zazaca-Kürtçe Farkı* içeriğine sahip bir eser şekline dönüşüyordu ki, benim amacım ise gramer hazırlamaktı. Bunun üzerine mukayeseyi ana konu yapmaktan vazgeçerek, sadece dil tarihini ve bazı çok önemli fonolojik, morfolojik gramer kurallarını karşılaştırmakla sınırlı kalmayı tercih ettim.

Zazaların ve Kürtlerin birbirini anlamamasının sebebi, bir tesadüf olmayıp, işte dillerin yapısındaki bu büyük gramer farkının varoluşuna dayanıyor.

Gramer çalışmamda ortaya çıkan sonuçlara göre Zaza Dili ile Kürtçe (Kurmanci) arasındaki en önemli gramer farkı şu kısımlardadır:

fonoloji, ismin halleri, bütün zamirler, bütün fiil çekimi, gramatik cinsiyet, morfolojik pasif, bütün şahıs takıları, şentaks (cümle yapısı) vs.

Bu gerçeklerin ortaya çıkmasından korkan *lehçeciler*, lehçe propagandasını ileri sürerken, en ufak bir gramer misali vermekten veya dilbilimcilerin yapmış olduğu somut tespitleri aktarmaktan titizlikle kaçınıyorlar. Bunlara şunu söylemek gerekir: Siyasi iddialar bilimsel tespitlere dayanmıyorsa, doğru değildir ve er geç yıkılmaya mahkûmdurlar. *Bilim siyasetten önce gelir. Bilim siyasete değil, siyasetin bilime uyması gerekir.* Dilbilimi bir gerçeği tespit etmişse, siyasetin buna saygı duyması lâzımdır. Siyaset ancak bilime dayanıyorsa sürekli olur ve başarıya ulaşır. Gerçeğe, doğruya ve haklıdan yana olanların, siyasetteki yanlışları düzelterek bilimsel bir taban üzerine oturtması gerekir. Fakat ne var ki, gerçeği *görmek istemeyene* göstermek para etmez, doğruyu *duymak istemeyene* de anlatmak para etmez!

3.2.1 Birçok 'lehçe' den ortak bir dil çıkar mı?

Bir kere bunlar, yani Zazaca, Goranca, Kurmanca ve Soranca bir dilin lehçeleri olmayıp, herbiri farklı gramer yapısına sahip bağımsız birer dildir. Bu bakımdan ayrı dillerden yeni veya ortak bir dilin suni olarak türetilmesi mümkün değildir. Bu, Kürt milliyetçi ideolojisiyle şartlanmış kişileri inandırmak amacıyla yapılan aldatıcı basit bir propagandadır. Bu propagandaya göre "lehçeler" bir çorba misali birbiriyle karıştırılıp güya yeni ve hepsinin anlayabileceği bir Kürtçe uydurulur. Pratikte yaptıkları ise Zazacaya, orijinal kelimelerin yerine Kurmanca kelimeler yerleştirip kurmanclaştırmak veya kürtçeleştirmektedir. Ancak bu da sonsuz olarak yapılamaz. Yani kelime düzeyinde belli dar bir çerçevede kısmen yapılabilir, fakat geniş çapta olamaz. Basit bir misalle bir deneme yapalım:

Üç kelimecik kısa bir Zazaca cümlesindeki *mal* 'davar' kelimesini Kurmanca'ya yerleştirip iki 'lehçeyi birleştirme'ye çalışalım:

- (1) Zazaca: *Ez son mali.* 'Ben davara gidiyorum.'
Kurmanca: **Ez terim mal.* 'Ben eve gidiyorum.'

Görüldüğü gibi Zazaca bir kelimeyi Kurmancaya yerleştirdiğimizde ortaya yeni bir anlam çıkıyor: *davara gidiyorum* yerine *eve gidiyorum* anlamı çıkıyor. Yani birinci dilden bir kelime alıp ikinci dile yerleştirmek, ne yeni bir dil yaratıyor, ne de dilleri birleştiriyor: Tersine anlaşılabilir bir hale koyuyor. Bir de Zazaca *son* 'gidiyorum' fiili ile Kurmanca *terim* 'gidiyorum' kelimesini değiştirerek 'birleştirmeye' çalışalım:

- (2) Zazaca: *Ez son çê.* 'Ben eve gidiyorum.'
Kurmanca: **Ez son mal.* 'Ben ev??.'

Bir Kurmanc (Kürt) *Ez son mal.* cümlesinden hiçbirşey anlayamaz. Yani 'lehçeleri birleştirmek' le ortak

bir cümle çıkmadı, aksine anlamsız bir şekilde girdi.

Aynı misalde bir de tersine kelime yerleşirelim: Yani Kurmanccanın *terım* 'gidiyorum' kelimesini Zazacadaki *son* kelimesiyle, yani fiiliyle değiştirirsek şu cümle çıkar:

- (3) Kurmancca: **Ez terım mal.* 'Ben eve gidiyorum.'
Zazaca: **Ez terım çê.* 'Ben ev(e) ...?.'

Böylece 'lehçeleri birleştirmekle' elde edilen *Ez terım çê.* cümlesi hiçbir Zazaca konuşmacı tarafından anlaşılmaz.

Yukarıda gösterilen üç örnekte bir kere fiil, bir kere de isim iki 'lehçe'de değiştirildi. Şimdi de zamirde bir değiştirme yapalım. Birçok irani dilde 1. tekil şahıs *ez* veya benzer şeklinde olduğundan Zazaca ve Kurmanccada da ortaktır. Bu bakımdan farklı birini, mesela 1. çoğul şahısı ele alalım: Zazaca *ma*, Kurmancca *em*. Şimdi de bunları 'birleştirelim':

- (4) Zazaca: *Ma some çê.* 'Biz eve gidiyoruz.'
Kurmancca: *Em terın mal.* 'Biz eve gidiyoruz.'

Zazaca *ma* yı Kurmancca'daki *em* ile değiştirirsek

- Zazaca: **Em some çê.* '+em eve gidiyoruz.'
Kurmancca: **Ma terın mal.* '+ma eve gidiyor.'

Burada ne Zazaca, ne de Kurmancca konuşanı suni kurulan cümlelerden birşey anlamaz ve bu sebeple 'lehçe birleştirme' dilleri anlaşılmaz hale koymaktadır.

Görüldüğü gibi, bir dilin orijinal kelimelerini atıp yerine keyfi olarak Kurmancca (Kürtçe) kelime yerleştirmekle o dillerden ortak yeni bir dil çıkamaz. Bu misal diğer birçok kelimeyle de genişletilebilir elbette. Demekki Kürt propagandacılarının öteden beri sürdürdükleri bu iddia bir saçmadır. Asıl amaç ise Zazacayı bu oyalama politikasıyla zayıflatıp, yazma ve konuşma bilincini körelterek imha etmektir. Bu da hain ve kurnaz bir asimilasyon politikasıdır ve onun için her zaman mahkûm edilmelidir.

Bir gün Almanyadaki bir toplantıda, Duisburg yerel radyosunun Zazaca programcısı Hesen ? Kurmancca'daki '*saz kır...*' sözünü taklidederek konuşmasında '*... saz kerdo*' diye bahsedince Zazaca konuşanlardan kimse anlamadı. Bir sessizlikten sonra Rewal Rozvera şunu sordu:

Mı toa fam nêkerd. Kami sazê kami kerdo? 'Ben birşey anlamadım. Kimi kimi yapmış?'
Bunun üzerine salonda büyük bir kahkaha çıkmıştı.

4. Dersim Aleviliği ve Bektaşilik

Alevilik sorunu, Türkiyede çözülmemiş sosyal sorunlardan birisidir. Türkiye halklarının hemen hemen hepsini kapsayan ve yaklaşık olarak toplam nüfusun % 25 ini oluşturan alevi kesim, dini eşitlikten şimdiye kadar yoksun bırakıldığı için büyük bir haksızlığa uğramaktadır. Resmi açıklamaların ve bunu destekleyenlerin *Türkiye'de laiklik vardır* iddiası ise büyük bir yalandır. Türkiye devletinde, diğer islami devletlere nazaran liberal demokrasinin kısmen benimsenmesine rağmen, tam anlamıyla bir lâik düzen, yani din ile devletin birbirinden kesin olarak ayrılması, maalesef gerçekleşmemiştir. Devletin bizzat kendisi dini uyguluyor. Diyanet İşleri Bakanlığı din politikasını kendisi tayin ediyor. Okullarda başka dini inançlara mensup olanlar da dahil olmak üzere, sünni din dersi mecburiyeti vardır. Bunlar ise lâiklik değildir. Türkiyede yahudi dini, süryani dini, hıristiyan dini (Ermeni ve yunan kiliseleri) resmen tanındıkları halde, nüfusun çeyreğini oluşturan büyük alevi kesimin varlığı bile yakın döneme kadar inkâr ediliyordu ve hepsi resmen sünni sayılıyordu. Osmanlı yönetiminden devr alınan *sünni egemenliği*, cumhuriyet döneminden yakın tarihe kadar sürdürüldü ve halen de eski biçimiyle devam etmektedir. Alevi halk kesimi zoraki olarak sünnileştirilmeye çalışıldı ve halen de devam ediyor. Özellikle 12 Eylül '81 diktatörlüğü döneminde başta Dersim olmak üzere Malatya ve diğer alevi bölgelerinde zoraki olarak, halkın dini inanç, adet ve geleneklerine saygı gösterileceğine, çiğnenerek köylerde 313 cami yapıldı.

Dersim nüfusunun, Çemişgezek ve Pertekteki birkaç sünni Türk ve Kürt köyleri hariç, hepsinin alevi inanca sahip olmasına rağmen, hoparlörle gece gündüz kulakları çınlatan *iki büyük caminin* ve bir *İmam Hatip okulunun* özellikle Dersim şehir merkezinde kasıtlı olarak kuruluşu, gelip geçmiş yönetimlerin ne derece koyu alevi düşmanı bir din politikası uyguladığını ortaya koyuyor.

Daha önceleri Türk milliyetçilerinin Maraş ve Çorum'da yaptıkları alevi katliamları, son olarak şeriatçıların, devlet yönetiminin göz yummasıyla Sivas'ta Zaza, Türk ve Kürt kökenli değerli ve seçkin sanatçı, çocuk, bayan ve erkekten ibaret 37 kişinin diri diri yakılarak barbarca katledilmesi, alevi düşmanlığını doruk noktasına ulaştırdı.

Bu büyük siyasi haksızlıktan dolayı, Türkiye'deki *ulusal eşitsizlikle* beraber bir de *dini eşitsizlik* vardır ki, toplumu çok rahatsız eden sorunlardan birisidir. Öteki halklar üzerinde kurulan Türk egemenliğini kaldırmak nasıl gerekliyse, diğer inançlara ve aleviliğe bağlı toplum üzerindeki sünni egemenliğinin kalkması da o kadar zorunludur. Bu, Türkiye'nin genelinde, sünni egemenliğine son verip, *gerçek laikliği* kurma hedefidir ki, demokratikleşme sorunlarından önemli bir sorundur. *Gerçek laiklik* politikası, her türlü dini inanca saygı gösterip bunların eşitliğini ve hoşgörünün (toleransın) gelişmesini sağlamalıdır. Bir sünninin bir aleviye, bir alevinin de bir sünniye saygıyla bakabileceği bir toplumsal anlayış yaratılmalıdır. Aradaki şüphe ve düşmanlık kaldırılarak yerine artık karşılıklı saygı ve anlayış hakim kılınmalıdır. Buna ters düşen tavırlar ise, yani dini politikaya alet ederek suistimal etmeyi ve diğer inançlara karşı düşmanca davranmayı da, ceza hükmü altına koymalıdır.

Alevi sorunu, *Zaza Ulusal Sorunu* ile sıkı bir ilişki içindedir. Yaklaşık 3-5 milyonluk Zaza halkının yarısı alevi inanca sahiptir. Dolayısıyla alevi Zaza kesiminde ulusal kimlikten sonra, ikinci olarak *alevi kimliği* (identitesi) gelir. *Ulusal kimlik*, temeli tarihi bakımdan ilkin oluşan derin köklü dil birliğine dayandığından ve ancak dil vasıtasıyla gerçekleştiğinden, *dini kimlikten* önce gelir.

Bu her iki kimliği de aynı sırayla korumak, güçlendirmek ve geliştirmek gerekir. Toplumumuzun tarihi, ulusal mirasından önemli bir bölümü, alevilik fikir akımıdır. Bu ilerici ve hümanist kültüre sahip çıkarak yaşatmak gerekir. Fakat bunu yaparken Türk milliyetçiliğine dayanan ve sünni Osmanlı'nın vurucu gücünü oluşturan yeniçerilerin dini olan *Bektaşilik* ile *geleneksel Aleviliği* birbirinden ayırdetmek gerekir. Geleneksel halk aleviliği savunulurken, son Bektaşî lideri Cemalettin Çelebi'nin önce İttihat ve Terakki hareketinde (1916) (bk. Nuri Dersimi, Dersim), son olarak ta Mustafa Kemal ile birleşerek Dersim ve Erzincanda alevi Zazaların bağımsızlık mücadelesine karşı koyması ve onun emriyle tayin edilen 'ilk mebus' olarak (bk. Cemal Bardakçı, Alevilik) Bektaşî Tekkelerinin kapatılıp, Diyanet İşleri Bakanlığının kurularak bugünkü sünni egemenliğinin temelini atılmasına, en azından satılıp seyirci kalması da, Alevilere ve Bektaşîlere karşı işlenen bir ihanet olduğu için unutulmamalıdır. Bazı alevi aydınlarının Mustafa Kemalî, Türk milliyetçilerinden puvan almak amacıyla alevi dostu olarak göstermesi büyük bir saptırmadır. Çünkü bu şahıs ancak alevilerin sayesinde iktidara geldiği halde, bizzat kendi öncülüğünde alevileri daha evvelki haklarından bile mahrum ederek daha katı şekilde sünni egemenliği altına koydu (bk. Meclis Tutanakları). Diğer yandan 1937-38 de Dersimde alevi Zazaların soykırımını planlayıp uygulayan Mustafa Kemal nasıl 'alevi dostu' olur? Yahudiler hiç Hitler'e hayranlık duyuyor mu, resmini sinagoglarında, evlerinde asıyor mu?

Alevi Zaza aydınlar, halkının ilerici kimliğinin korunmasını desteklerken, sahte dostlara ve suistimallere karşı *daima* uymalıdır. Bazı çevrelerin alevi cemlerinde, 1938'de Dersim'de alevi Zaza soykırımını planlayıp uygulayan Mustafa Kemal'in resmini ve Türk bayrağını asma gibi olaylara karşı sessiz kalmamak ve bu tür sahte ve şüpheli alevileri de teşhir etmek gerekir.

Bazı insanlarımız ise birkaç *pir* veya *rayver*'in kötü ve yanlış hareketine kızarak aleviliğe karşı çıkmaktalar. Bu tepki gayet doğal ve haklı olmakla birlikte, bu tür sorumsuz ve davaya zarar veren çıkarıcı kişiler birey olarak yanlış iş yapmıştır diye, alevilik fikrini tümüyle redetmek te doğru değildir. Bu tür sorumsuz kişiler aleviliğe layık değildir elbette. Dersim'de aleviliğin pratik hayatta daha güçlü olduğu dönemlerde, her türlü haksızlık davası gibi böylesi davalar da, pirin pirine, yani *mürşide* götürülerek mahkûm edilebiliyordu. Gerçekten de bu tür sorumsuz 'pir' ve 'rayver'lerin türemesi halk ta büyük bir güvensizlik yaratmıştır. Fakat bu çıkarıcı ve cahil kişilerle *alevilik fikri* aynı kefeye konmamalı ve birbirinden iyice ayırılmelidir.

Dersim Aleviliği Bektaşilik değildir. Hacı Bektaşî Veli de bazı çevrelerin iddia ettiği gibi Alevilerin piri değildir. Tarihimizde Dersim dini aşiretlerin Hacı Bektaş Tekkesiyle hiçbir organik bağı yoktur. Hacı Bektaş üzerine güvenilir tarihi belgeler de mevcut olmayıp, sadece ikinci dereceli kaynaklar ve

rivayetlere dayanmaktadır. Fakat sünni Osmanlı-Türk devletinin ordusu Yeniçerilerin dini Bektaşilikti. Kanlı Sultan Selim I'ın emriyle 40 000 Alevinin başını kılıçla vuranlar ise Bektaşî Yeniçerilerdi. Hacı Bektaş Tekkesi bu geleneğin bir devamıdır. Tarihte daima Türk devletinin bir kolu olup onunla ittifakte olan Bektaşiler, bu siyasi geleneği İttihat ve Terakki döneminde olduğu gibi Mustafa Kemal diktatörlüğünde ve günümüzde halen devam etmektedir. Diğer bir ifadeyle, Bektaşiler sünni Türk yönetimiyle birleşip komşu halkları (Zaza, Ermeni vd.) ezmiş ve soykırımında bulunmuştur.

Türk Bektaşilerin bugünkü siyaseti, cumhuriyetin kuruluşundan beri koyu kemalist olup, komşu halkların varlığını (Zaza vd.) inkâr etmektedir. 1.1.1966 da Çorumlu emekli general Tahsin Berkman başkanlığında kurulan ilk Alevi örgütlenmesi olan Türkiye Birlik Partisinin (TBP) şu program maddeleri buna canlı bir örnektir:

'Madde 6 – Türkçeyi Türkiyede her sahada hakim kılmak.'

'Madde 13, b) Partimiz Türk vatanına içten bağlı dil, kültür, ülkü, kaderbirliğine birlik ve bütünlük ruhuna kavuşmuş, bölücülük, ayırıcılık ve ırkçılıktan uzak her vatandaşı Türkçü ve Atatürkçü bir görüşle Türk milletinden sayar.'

'Madde 15, 3) Dini öğretim Türkçe yapılacaktır.' (Bk. Cem (dergi), 15 Kasım 1966, s. 14 f.; Ferruh Bozbeyle, Parti Programları, 1. Cilt, İstanbul 1979, s. 41 f.).

Türkiye Birlik Partisinin programındaki bu koyu ırkçı-şoven ve asimilasyoncu kemalist siyasi hedefler Milliyetçi Hareket Partisinin (MHP) programından daha da radikaldır (bk. age., s. 175 ff.).

Bu propağandalarla Kemalist ideoloji Türk Bektaşiler ve Bektaşî kurumlarında derin iz bırakmıştır.

O dönemlerde Alevi nüfusun desteğiyle seçilen beş milletvekili, bunlar arasında Hacı Bektaş Tekkesi mensuplarından olan Ulusoy'lar da vardı, Alevilere sırtını dönüp Süleyman Demirelin Adalet Partisine teslim olmuşlardı.

4.1 Dersim Alevileri Bektaşilerden ayrı örgütlenmeli

Bu durum karşısında Dersim Aleviliği kendi tarihi varlığını bağımsız olarak korumalı ve Bektaşilik arasında eriyip türkleşmemelidir. Dersim Aleviliği dini törenlerle dua ve gülbenklerinde (*Zazaca gulvang*), geleneklerine sadık kalarak asırlardan beri atalarından kalma anadili *Zazacayı* kullanmalıdır. Cemlerde konuşma ve ibadet dili olarak, eskiden olduğu gibi şimdi de *Zazaca* olmalıdır. Bu görev başta dini önderlere (*pir, rayver, dewrês*) düşer. Fakat son zamanlarda bu din adamlarının dua ve gülbenkleri Türkçe vermesi Dersim Aleviliğini yoldan saptırmaktır. 'Neden *Zazaca* dua vermiyorsun?' denilince, '*Zazaca* dua yoktur' diye iddia ediyorlar. Bunlar kendi kendilerini eğitmeyip geleneğine bağlı kalmıyor ve dinde de bektâşleşerek türkleşiyor. Bilgisizliğini, cahilliğini *Zazaca* dua olmaz diye örtbas ediyorlar. Halbuki halk bütün dua ve minnetini (*düa u minete, venga haqi daene*) halen *Zazaca* yapmaktadır. Onun için dinde de etnik ve kültürel tarihi mirasa sahip çıkıp, bütün yasak, asimilasyon ve zorbalıklara karşı korumak ve yaşatmak zorunlu bir yurtsever görevdir.

Dersim Aleviliği, Bektaşilerden ayrı olarak kendi bağımsız örgütlenmesini ortaya koymalı ve ibadet ile öğretim dili olarak *Zazacayı* kullanmalıdır. Ancak bağımsızlık temelinde Bektaşilerle, karşılıklı saygı şartıyla siyasi düzeyde ittifak edilebilir. Fakat bunun gerçekleşebilmesi için, ulusal bilince erişmiş, dili ve kültürünü seven, halkına sadık olan yurtsever ve aydın dini önderlere ihtiyaç vardır. Ne yazık ki kemalist ve bektâşleşmiş din adamları artık halkına yabancılaşmış, asimilasyoncu Bektaşilerle işbirliği yapmaktadır. Fakat bu yoldan dönüş her zaman mümkündür.

Avrupada'daki Alevi örgütlenmelerinin % 70 i *Zazaca* konuşan kesimden oluştuğu halde, *Zazaca* ibadete karşı büyük bir tepki vardır ve hep kızgın münakaşayla geçer ve daima bir huzursuzluk kaynağıdır. Onun için *Zazaca* konuşna Alevilerin ayrı örgütlenmesini yaratması en doğru yoldur.

Bu amaçla Almanyanın Berlin, Köln, Darmstadt ve Mannheim şehirlerinde geleneğe sadık kalınarak *Zazaca* cem ayinleri yapıldı. Bunda pirlük görevini değerli ve yurtsever dostlar *Seyd Ali Çiçek* ile *Hakkı Çimen* köylerde yaşadığımız gibi, tamamen *Zazaca* konuşup, *Zazaca* gülbenk verdiler. Çok başarılı geçen ve güzel birer örnek olan bu *Zazaca* cemlerden, katılan halk çok memnun kaldı.

Dersim Alevileri başka yerlerden ziyade kendi kutsal yerlerine öncelik vermelidir. Hacı Bektaş Türk Bektaşiler için kutsal bir yer ise, Dersim Alevileri için de *Kêmerê Duzgîni, Kalmem, Çîmê Mızuri* vd. kutsal yerlerdir. Onun için Dersim Alevileri ziyaret etmesi gereken kutsal yer Hacı Bektaş değil, öncelikle Dersim'deki kutsal yerler olmalıdır.

Dersim Alevi dini adamları asırlardan beri varlığını sürdürmesine rağmen maalesef yazılı eser

birakmamışlar; Ne Zazaca, ne de diğer dillerde. Ancak son yıllarda Başköylü Hasan Efendi'nin (*Hesen Efendiye Basköyie (Dewa Pile)*) yazdığı kitap (Varlığın Doğuşu, 1. baskı, İstanbul 1992) bir istisnadır. Hesen Efendi, Dersim Aleviliğini, dini ya da teolojik açıdan tarif etmeye çalışmaktadır. Ancak bazı yerlerde çelişkileri de bulunmaktadır. Onun için dikkatli değerlendirilmelidir. Dersim ve Erzincan hakkında çok iyi tanınan ve saygı duyulan Hesen Efendi, eserinde Hacı Bektaş ve Mustafa Kemal hakkında da görüşlerini şöyle açıklamaktadır (s. 114):

“Eba Müslim'den sonra Hacı Bektaş-ı Veli geldi. O da kuvveti Osmanlı oğullarına verdi. Alevilere zulmi hakaret ettiler.”

Mustafa Kemal için de şunu der (s. 232):

“Şeyh Hasanlıların sebebi Derviş Cemal, Alevileri kırdıran Mustafa Kemal.”

İşin garip yanı ise, burada M. Kemal'in cinayet işlediğini söylerken, bundan sonraki kısımda da övüyor.

5. Kürt asimilasyonculuğu ve Zaza düşmanlığı

5.1 PKK nin 2. Dersim Kültür Şenliği '92 ye saldırısı

2. Dersim Kültür Şenliği '92 adı altında birçok Avrupa ülkesinde düzenlenmiş olan program PKK'nın tehditleri nedeniyle başlamak üzere iptal edildi. Bu müzik konserlerinde, yasaklanmış ve devletçe şimdiye kadar yok edilmek istenen bir halk kültürünü yaşama ve yaşatma sevinci vardı. 1971-84 döneminde, devletin Avrupa'daki uzantıları anti sömürgeci geceleri ve kültürel faaliyetleri sabote ediyordu. Şimdi ise PKK'nın Dersim gecelerini açıkça tehdit etmeye başladı. Yani Türk sömürgeci devleti dahi bu dönemde buna cesaret edemezken, PKK onları da geçerek saldırıya geçti.

Berlin'deki organizatörün evine girerek bu gecelerin yapılmaması ve yapıldığı takdirde zorla engelleneceği tehditleri savruldu. Organizatör ise, bunun en tabii bir hak olduğunu, kimsenin Dersim gecelerine karşı gelmesine hakkı bulunmadığını söyleyerek programların yürütüleceğini vurgulamıştır. Bu olaydan sonra, kendisine, diğer bigelerdeki organizatörlere, programa katılan sanatçılara ve Dersim Belediye Başkanına karşı anonim veya açık telefonlarla hakaret ve tehditlerde bulunarak, yıldırıma ve sindirmeye çalıştı. Organizatör arkadaşın anlattığına göre PKK temsilcisinin kendisine, Dersim gecelerinde güya *Alevilik* ve *Zazacılık* yapıyor demesi bu korkuyu gösteriyor. Yani onların anlayışına göre şu kastediliyor: *Sünnicilik* ve *Kürtçülük* yapmak helaldir da, gayrısı haramdır. Organizatör arkadaş ise bu anlayışı redederek, ne kendi *alevi kökenini*, ne de *Zaza kökenini* inkâr edemeyeceğini ve Dersim Kültür Şenliğinin, Kürt örgütleri tarafından dayanışmada bulunarak destekleneceğine, tehdit edilerek karşı gelinmesinin anlamsız olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine daha da arttırılan baskı ve tehditler sonucu, geceler organizatörler tarafından iptal edildi.

Dersim'in ikinci katili ajan Abdullah Öcalan'ın haydutlarından kaçıp mazlum rolüne giren Zaza kökenli ve Karêr'li (Kiği) Selim Çürükkaya'nın kulakları çınlasın: PKK nin o zamanki Almanya sorumlusu Selim Çürükkaya organizatör Kemal Karabulut'a – bana anlattığına göre - şöyle demiştir: *'Dersim Şenliğini iptal ettiğiniz için sizi tebrik ediyorum.'* (!).

O zamanlar kahraman ilan edilen PKK nin Dersim sorumlusu Müslüm Durgun (Dr. Baran) Zaza yurserverliğine sahip çıkmış mıdır? Hayır! Gene K. Karabulut'un bana anlattığına göre Dersim'den de telefon tehditleri gelmiştir. Eski dönemlerde olduğu gibi şimdi de bazı Dersimliler Kürt ve Türk yabancı ideolojik akımlarına kapılıp kendi ulusal davasına ihanet ettiler.

Şurası bir gerçektir ki, diğer Kürt örgütleri gibi PKK da Zazaları kürtleştirmeyi ve Alevileri de sünnileştirmeyi bir siyasi hedef olarak tayin etmiştir. Kürt örgütleri bunu parti proglamlarında açık veya kapalı biçimde *'Resmi dil Kürtçe olacaktır'* diye yazdıkları gibi, pratikteki tavır ve uygulamalarıyla da ortaya koyuyorlar.

Taban tutmuş olan Kürt siyasi örgütleri son zamanlarda artık resmen *şafiliği* tek Kürt mezhebi olduğunu savunuyorlar. 16.6.1993 te Berlin'de *Offener Kanal*'da (22°), üstelik te *Dersim TV* adı altında (!) hazırlanmış oldukları programında sarıklı bir Kürt hocası bakın şöyle diyor: *Mezhebê Kurda şafiye.* 'Kürtlerin mezhebi şafiliktir.'

Eh, Dersimlilere ve öteki alevilere müjde olsun, şimdiden namazını öğrenmeye başlasınlar ve Kenan Evren'in Dersim'de zoraki olarak yaptırmış olduğu camileri hazır tutsunlar! Hakikaten, PKK ve Kürt

yönetimindeki Hizbulahcılarının ittifacı, Kürt hareketlerinin saklı şeriatçı boyutunu, zaman zaman ön plana çıkararak kendisini gösteriyor. Bunu belgeleyen bir gerçek şudur: Dersim’deki Kürt PKK işgalcileri Evren diktatörlüğü döneminde, burada tamamen alevi olan nüfus arasında zorla kurulmuş olan 313 köy camisini korurken, *bütün* okulları yakması ve öğretmenleri katletmesi, amaçlanan teokratik boyutu, yani nihai hedefteki *şafıleştirme* niyetini açığa vuruyor. Kürt hareketlerinin, Zaza, Kürt, Türk ve Arap kökenli alevilere, diğer ilericilere, laikçilere ve demokrasi güçlerine karşı beraber getireceği bu totaliter *şeriatçılık ve baskıcılık* asla gözardı edilmemelidir.

Kendi örgütlenmelerinde topladıkları Zaza gençlerini sindirerek asimile ederken, kendileri dışında, artık giderek geniş çapta ulusal bilincine varmaya başlayan Zaza halkına, Zaza aydın ve yurtseverlerine karşı harekete geçmeleri bir tesadüf olmayıp, öteden beri bilinçli olarak hesaplanıp planlanan ve taktik şekilde *adım adım* uygulanan bir gerçektir.

Dersim Kültür Gecelerine yapılan bu saldırı, işte bu Kürt asimilasyon politikasının dışı doğru ilk zoraki uygulamasıdır, aynı zamanda Zaza halkına yapılan bir saldırıdır. Kürt örgütlerinin ezilen *Alevilere* ve *Zazalara* karşı takındıkları düşmanca tavırları ilk olarak değil, son 20 yıldan beri sürekli olarak duya duya artık alıştığım bir söz oldu. Kürt milliyetçileri bunu bana karşı da devamlı olarak, fakat toplum arasında benimle açıkça tartışmadan kaçınarak, yani yüzüme söyleyerek değil de, daima arkamda dedi kodu yaparak kullandığını biliyorum. Yeri geldiği zamanda da, toplumdaki tartışmalarında buna şöyle cevap verdim: Ezilen bir halk olan Zazaların haklarını savunmaya eğer *Zazacılık* diyorsanız, bundan gurur duyuyorum. Haklarından mahrum olan *Alevileri* savunmaya da *Alevicilik* diyorsanız, bundan da gurur duyuyorum. Çünkü ezilenleri, haksızlığa uğrayanları savunmak, haksızlığa karşı çıkmak, şerefli insani bir görev olduğu için, *Alevileri* de, *Zazaları* da savunuyorum. Ayrıca mensup olduğum Zaza halkının haklarını savunmak zaten temel bir görevimdir. Ben şimdiye kadar ne Zaza kökenimi inkâr ettim, ne de alevi kökenimi. Kızan varsa kızsın, bu onun şahsi sorunudur. Zaza aydınları Kürtlere veya Türklere diyor mu ‘*sizin diliniz bizim dilimizin bir lehçesidir de, siz kendi kimliğinizi unutun, gelin Zaza olun!*’ Sağ olsunlar, fakat başkaları da bize böyle demesin! Çünkü bir Zaza atasözünün dediği gibi:

Her vas koka ho sero roeno.

‘Her ot kendi kökü üstünde biter.’

Bizim kendi kökenimiz vardır, onun için yabancı veya yedek kökenlere ihtiyacımız yoktur. Kürt örgütlerinin yürüttüğü mücadele ise Zaza halkının mücadelesi değildir. Hatta tam tersine şimdiki eylemiyle, *Zaza yurdunu* ikinci bir yabancı güç olarak yeniden işgal edip uyguladığı baskı ve sömürüyle sürekli bir rejim kurmaya yöneliktir. *Dersim Geceleri*’nin iptal edilişi, halk arasında tepkilere yol açtı. Zaza yurtsever çevreleri bu baskı ve tehdidi şiddetle protesto ederek karşı çıkarken, halk arasında da, Zaza halk müziğine karşı istekleri oldukça büyüdü. Bir asimilasyonculuktan, yakası azıcık kurtulan Zaza halkı, *yeni* asimilasyoncu baskılara rağmen, yabancı müzik yerine, kendi öz müziğini dinlemek istiyor. Bu kültürel talebin elbette karşılanması gerekiyor. Çünkü müzik ruhun gıdasıdır. Hele Zaza halkı için, karartılan dünyasını aydınlatan ve kendisine yeniden can veren bir güçtür ve temel bir kimlik gıdasıdır. Ezenlerin türkülerden korkması ilk değildir. *Pir Sultan* da asıldı, fakat türkülerinde halen yaşıyor.

Dersim Kültür Geceleri tekrar yapılmalıdır, çünkü halkımızın kültürel ihtiyacıdır. Ancak bunu yaparken, bireysel düzeyde değil de, kolektif olarak, halk kesimleriyle birlikte hazırlayıp, yürütmek gerekir. Tehditlere karşı çare ise, daha sıkı kenetlenip, uyanık ve kararlı olmaktır.

5.2 Diğer saldırılar

1. Kaba kuvvetle Zaza aydın ve yurtseverlerine saldırılar

PKK’lıların, kendilerinden ayrılıp Zaza yurtseverliğini savunan İsmail Karaşahin’in evine baskın ve ağır yaralama (Bochum/Almanya).

Hıdır Aslan Bremen’de (Almanya) bir Dersim Gecesi düzenlerken PKK hain bir Dersimliyi saldırtıyor. Kürt faşistleri burada zorla sahneye çıkıp Dersimlilere ağır hakarete bulunuyorlar (H. A.’ın bizzat bana anlatımıyla). Gecedan sonra ki günde ise Hıdır Aslan’ın evine baskın ve öldürmeye teşebbüs ederek, öldü diye terkedip gittiler, ancak komadan kurtuldu. Ne yazık ki PKK’lı faşist saldırganları tanıdığı halde korkudan Alman polisine, yakalanması ve hakettikleri cezaya çarptırılması için bildirmeyi.

Faşizan Kürt MHP'si PKK'nin, gerek yurttta, özellikle Dersimde, gerekse yurt dışında Zaza halkına ve aydınlarına karşı işlediği bütün cinayetleri sıralamak buraya sığmaz.

2. Siyasi ve asimilasyoncu propağandayla

Başta PKK ve Komkar olmak üzere şövenist ve inkârcı Kürt örgütleri hain ve satılmış Zazalar vasıtasıyla bağımsız yurtsever Zaza Hareketinin aleyhinde karşı faaliyete geçtiler. Küçük bir çıkar veya bir aferin almak için kişiliğini satarak ve halkına ihanet ederek Kürt milliyetçilerine teslim olup kölelik eden ve propağandasını yapanların bir kısmı şudur:

Mehmet Tayfun (Malmisanij), Hüseyin Beysülen (Munzur Çem), Kâzım Timurlenk (bir zamanlar), Kamer Söylemez, Haydar Işık vd.

3. Kendine maletme propağandasıyla

MedTV başta Zazacaya programda yer vermiyordu. Yazarın Hollanda Dersim Vakfı'nda Zaza Dili üzerine verdiği konferanstan sonra (5.11.1995) paniğe kapılan Kürt şövenistleri, Zaza aydınlarının özgürlük mücadelesini görünce, karşı tepki olarak Med TV de Zazaca yayına başladılar. Bunda Serbestiye hareketinin kurulmasının da (24.11.1996) büyük rolü vardı. Fakat bunda sinsi bir tavırla Zazaları kendine malederek Kürt gösterip sürekli olarak ulusal varlığını inkâr ediyorlar. Yoksa Zazacayı sevdiklerinden değildir. Bununla güttükleri amaç bağımsız yurtsever Zaza Ulusal Hareketinin gelişmesini engellemektir.

Mannheim'da (Almanya) Zaza Kulturhaus'da verilen Zazaca dil kursundan bahseden PKK yönetimindeki Özgür Politika gazetesi 'Kürtçenin bir lehçesi Zazaca' diye yazarak (Nisan 2004) şövenist ve inkârcı tavırla kendine maledip Kürtçü propaganda yaptı.

4. Hile ve entrikalarla

Duisburg'da Mehmet Ocak'ın büyük fedakârlıkla yürüttüğü Zazaca radyo programının Komkar ve PKK tarafından, biz Zazaca ve Kürtçe yayın yapacağız diye hile ile ele geçirdikten sonra (28.08.1996), Zazaca yayına son verdiler. Bk. Ware, 9, 1996, s. 22: 'Serê na dina de tek ju radon bi zonê ma de, o ki Kûru ma dest ra guret ... Almanya de Radio Duisburg zonê ma Kırmancki-Zazaki de ağme kerdêne. O ki Kırdasu / Kûru ma dest 'a guret, çarına Kırdayki. ... mordemeku Tırku ra dersa ho rınd gureta. ...'

Bu çirkin görevi PKK'nin emir kulu Kamer Söylemez yerine getirdikten sonra MedTV ye terfi ettirilmişti. İşin acı ve garip yanı, Mehmet Ocak'la Kamer Söylemez'in Dersimde aynı köylü (Çuxure) olmalarıdır.

5. Basınla saldırı

Yazara ve Zazaca Gramer eserine saldırı: Mehmet Şerif Fırat ailesinden olup Kürt milliyetçilerinin ve şimdi PKK kölesi olan hain Selim Fırat Özgür Politika gazetesinde yazara ve Zaza Dilinin Grameri'ne çirkin bir saldırıda bulunmuştu. Özellikle U. Pulur'un haddini bildirmesiyle, 'kutiki lowenê, meymani raa xo ra sonê' misali, sesini kesmek zorunda kaldılar. Bk. Özgür Politika sayfalarında Zaza düşmanlığı, Vengê Zazaistani (Fransa), Nr. 2, 2000, s. 32-33: '... Kırmanc-Zaza sorunundaki siyasal tartışmaları bilimsel sahada tartışmak isteyenlere hodri meydan. Küfür ve yalanla bu işi yapmaya çalışanların arasında yolumuz yok. Bu yolda ısrarla yürüyenlere uğurlar olsun.'

6. Zaza dili üzerine bilimsel araştırmalar

Yazarın doktora tezi olarak kabul edilen *Zaza Dilinin Grameri*, uzun bir çalışmayla hazırlanıp 1998'in aralık ayında Berlin'de yayınlandı. Uzun süre almasının nedeni ise, bunun bir *kısa gramer* veya öncelikle öğretim kitabı olarak değil de, kısmen dil tarihini ile araştırma tarihini de içeren geniş çaplı *teferruatlı bilimsel bir gramer* olarak hazırlanmasıdır.

Eserin yayınlanmasından hemen sonra Zazacaya ilgi arttı ve Almanya'nın beş üniversitesinde ders proğramına alındı:

Universität Frankfurt/M (Prof. J. Gippert);

Universität Hamburg (Prof. R. Emmerick);

Freie Universität Berlin;

Universität Göttingen;

Universität Essen;

Viyana Üniversitesinde (Prof. H. Eichner) ise 2003/04 kış söm. ve 2004 yaz söm. de öğretilmektedir.

Alman bilim kurumu *Deutsche Forschungsgemeinschaft* (DFG) tarafından desteklenen iki yıllık bir araştırma projesi yazar tarafından Berlin Teknik Üniversitesinde yürütüldü: *Zaza-Deutsches Textkorpus*. Burada Zazaca sözlü halk edebiyatı transkribe edilip yüz civarında halk türküsü ilk olarak notaya alındı.

Berlin, 18.11.2004

Başlıkları düzenleme: Mamekiye, 25.04.2020

7. Kaynaklar

- Badıllı, Kemal; Türkçe İzahlı Kürtçe Gramer (Kürmançça lehçesi), Ankara 1965.
- Bardakçı, Cemal; Alevilik, Bektaşılık, Ahilik, Ankara 1950, (2. baskı).
- Bartholomae, Christian; Altiranisches Wörterbuch, Straßburg 1904.
- Bedir Khan, Dj. / R. Lescot; Kürtçe Grameri, İstanbul 1992.
- Benedictsen, Age Meyer - Arthur Christensen; Les dialectes d'awromân et de Pâwe, Kopenhagen 1921.
- Bozbeyli, Ferruh; Parti Programları, 1. Cilt, İstanbul 1979
- Büyükkaya, Necmettin; Kalemimden Sayfalar, Stockholm 1993.
- Cem (dergi), 15 Kasım 1966.
- Dersimi, Nuri; Dersim, Halep 1952.
- Evliya Çelebi; Seyahatnâme, İstanbul 1896, C.1-4; yeni bas.: Haz.: Z. Danışman, C. 1-17, İstanbul 1969-1970.
- Faroqhi, S.; Der Bektaschiorden in Anatolien, Wien 1981; s. 39: Mühimme Defterleri, A. 26, s. 175.
- Gölpınarlı, A.; Mevlânâdan sonra Mevlevilik, 1953.
- Hâwâr; Şam 1932, No. 2, 3.
- Henning 1970 = W. B. Henning, Zoroaster [1949]. In: Hg. Bernfried Schlerath, Zarathustra (Darmstadt 1970), 118-164.
- Hübschmann, Heinrich; Die altarmenischen Ortsnamen, Straßburg 1904.
- Koriun; Leben des heiligen Mesrop, Venedik 1894; 5. yy.
- Lerch, Peter; Forschungen über die Kurden I-II, Petersburg 1857-58.
- Mann, Oskar - Karl Hadank; Mundarten der Zâzâ, Berlin 1932.
- Mundarten der Gûrân, Berlin 1930, s. 19, dipnot 2.
- Minorsky, Vladimir; İslam Ansiklopedisi, *Kürtler* mad.; Encyklopädie des Islam, *Daylam* mad. ve A. Ateş, İ.A., *Deylem* mad..
- Moses Chorenathi (Xorenaci); Geschichte Armeniens (bis zum Jahr 440), Venedik 1865; 6. yy.
- Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart 1959, Neue Bearbeitung.
- Plinius Secundus; C.: Naturkunde (Naturalis Historiae), Buch V, Ed. und Übersetzer: G. Winkler, Darmstadt 19??, lateinisch-deutsch.
- Ptolemaeus, Claudius; Geography of Claudius Ptolemy, Ed. and Tranl. by E. L. Stevenson, New York 1932.
- Rich, Cl. J.; Narrative of a residence in Kurdistan, London 1836, vol. 1.
- Secerê Kurêşi (Turısmege Seceresi).
- Selcan, Zülfü; Grammatik der Zaza-Sprache, Berlin 1998: Wissenschaft & Technik Verlag.
- (1998 b); *Die Entwicklung der Zaza-Sprache*, in: *Ware, Zeitschrift für Sprache und Kultur der Zaza*, Baiersbronn (Deutschland), No. 12 /November, s.152-163.
- (1996); *Zonê Zazaki de xetê nostene*, in: *Ware* (Baiersbronn), No. 10/Okt., 29-45.
- Soane, E. B.; To Mesopotamia and Kurdistan in disguise, London 1912.
- Stieler, Adolf; Stieler's Handatlas, Gotha 1891, 95 Karten, Karten-Nr. 57: Klein-Asien.
- Strabo (mö. 64 - ms. 19); Erdbeschreibung, verdeutscht von C. G. Groskurd, Berlin 1931, deutsch.
- Strabo; Geography, Engl. Transl. by H. L. Jones, London MCMLIV (1954), greek-english.
- Stephan(os) von Byzanz (Stephanos Byzantios); Ethnika, Hg.: A. Meineke, Graz 1958, griechisch.
- Şeref Han; Şerefnâme, 1596 , orijinal Farsça: Petersburg 1880, Türkçe yayın: 1975.
- Türkay, Cevdet; Başbakanlık Arşivi Belgelerine göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak ve Aşiretler, İstanbul 1979.